

Oud Laar 9 Berlicum

Notitie waardenindicatie

Res nova Monumenten 2020

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	3
1.1	Opmaat.....	3
1.2	Opname en productie	3
2	Ligging en omschrijving	4
2.1	Ligging en cultuurhistorie.....	4
2.2	Wederopbouwboerderijen.....	5
2.2.1	Typologie van de boerderij.....	5
2.2.2	Berlicum en wederopbouw	11
2.3	Korte beschrijving Oud Laar 9	13
3	Waardenindicatie.....	21
4	Bronnen.....	24

Colofon, disclaimer en lay-outwijzer

Colofon:

Opdrachtgever: Gemeente Sint-Michielsgestel

Repro's: Gemeente Sint-Michielsgestel, ██████████ Res nova Monumenten

© 2020 Res nova Monumenten

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal of op papier, zonder voorafgaande toestemming van de opdrachtgever, en in overleg met Res nova Monumenten.

In het geval van publicatie, geheel of gedeeltelijk, van dit als intern rapport bedoeld document, kan het noodzakelijk zijn om auteursrechten, copyright, publicatierechten en/of andere rechten te regelen met Res nova Monumenten of derde partijen.

Disclaimer:

Het onderzoek van Res nova Monumenten heeft een onafhankelijk en pragmatisch karakter en is niet bedoeld voor wetenschappelijke doeleinden, maar voor besluitvormingsprocessen in het kader van beheer, behoud en ontwikkeling. Ieder onderzoek steunt wel op wetenschappelijke analyse en synthese en leidt vaak tot verrassende vondsten. De conclusies en aanbevelingen dragen het karakter van een advies, voor de opvolging waarvan Res nova Monumenten geen verantwoordelijkheid draagt.

Status rapport:

Dit rapport – versie 16 maart 2020 – verkeert in de conceptfase. Na ontvangst van eventuele opmerkingen van de opdrachtgever, wordt het rapport definitief gemaakt

Afbeelding omslag:

Noord- en westgevel Oud Laar 9.

1 Inleiding

1.1 Opmaat

De gemeente Berlicum kent een bijzonder hoge concentratie boerderijen die meteen na de Tweede Wereldoorlog, tussen 1945 en 1956 zijn gebouwd. Al deze gebouwen komen uit de koker van één architect, de uit Berlicum afkomstige H. Tibosch. Het overgrote deel van deze boerderijen is nog aanwezig en dragen in hoge mate bij aan de karakteristiek van het buitengebied. Een gedeelte van de boerderijen is in de loop van de tijd verbouwd en fungeert als woonhuis, een deel is nog in bedrijf. Met de ontwikkelingen in de agrarische sector staan gemeenten met een hoge concentratie agrarische bebouwing voor een uitdaging: hoe om te gaan met deze boerderijen als ze niet meer als boerenbedrijf in gebruik zijn. Het is van belang dat hier op voorhand goed over wordt nagedacht, temeer ook vanwege de vaak hoge ruimtelijke en architectuurhistorische waarde die deze gebouwen vertegenwoordigen.

Een van de mogelijkheden die kunnen bijdragen aan behoud van boerderijen, is woningsplitsing. Vigerend beleid biedt hiervoor de ruimte, met als voorwaarde dat de boerderij kan worden aangemerkt als cultuurhistorisch waardevol object.

Res nova Monumenten is gevraagd om een cultuurhistorische waardenindicatie voor de boerderij, Oud Laar 9 op te stellen. Deze

notitie dient als onafhankelijke onderbouwing om vast te kunnen stellen of de boerderij als cultuurhistorisch waardevol object kan worden aangemerkt.

1.2 Opname en productie

Op 5 maart 2020 heeft een opname ter plaatse plaatsgevonden.

Deze notitie is van de hand van [REDACTED]

2 Ligging en omschrijving

2.1 Ligging en cultuurhistorie

Oud Laar 9 is gelegen in het buitengebied ten oosten van Berlicum en ten noorden van Middelrode. Het pand ligt op een prominente plek, op de kop van een T-splitsing van Oud Laar: aan het eind van een zichtlijn vanuit het noorden (vanaf Laar). In de afgelopen periode zijn meteen ten westen van de boerderij enkele nieuwe volumes opgetrokken.

Afb. 1 Luchtfoto van het buitengebied Laar-Nieuw Laar. Oud Laar 9 is geel omcirkeld.

Bron: ruimtelijkeplannen.nl

Het huidige boerenerf wordt pas na de oorlog aangelegd. Aangezien de boerderij door het Bureau Wederopbouw Boerderijen is ontworpen/gefinancierd (zie paragraaf 2.2.1), moet worden vastgesteld dat de boerderij is gebouwd na de verwoesting van een bestaande boerderij. Waar deze heeft gestaan, is onbekend. Topografische periode vóór de jaren vijftig laten in de nabijheid geen boerderijen zien.

Afb. 2 Topografische kaart uit 1928. Op deze (en andere uit de periode 1850-1940 daterende) topografische kaarten is nabij de locatie van de huidige boerderij, geen boerderij zichtbaar.

Bron: www.topotijdreis.nl.

Het boerderijcomplex Oud Laar 9 omvat het hoofdvolume, de langgevelboerderij met dwarsdeel en een achter de boerderij gelegen stalvolume. Het stalvolume is niet gelijk met de boerderij gebouwd, maar in de loop van de jaren zestig. Stilistisch gezien sluit het vrijstaande volume aan op de wederopbouwesthetica.

In het kader van onderhavige waardenindicatie wordt de vrijstaande schuur buiten beschouwing gelaten.

Afb. 3 Vrijstaand volume achter de boerderij, gebouwd in de jaren zestig en in meerdere fasen aan de oostzijde uitgebreid.

2.2 Wederopbouwboerderijen

Inleiding — Aangezien Oud Laar 9 is gebouwd in de jaren na de Tweede Wereldoorlog, en deze, zoals blijkt uit de oorspronkelijke bouwtekening, is ontworpen door het Bureau Wederopbouw Boerderijen, is het, voordat de boerderij wordt behandeld, kort aandacht te besteden aan de typologie van de wederopbouwboerderij en de context waarin deze tot stand is gekomen.¹

2.2.1 Typologie van de boerderij

Ontwikkeling van de boerderij in het interbellum — Nederland kent een grote diversiteit aan vooroorlogse boerderijtypes. Deze types zijn streekgebonden, waarbij tradities, verschil in bedrijfstypen, samenhang met de grondsoort en kavelindeling, et cetera, bepalend zijn geweest voor de specifieke verschijningsvorm. De hoofdvormen van deze streekeigen volumes wijzigden gedurende

¹ De tekst over de typologie van de wederopbouwboerderij is grotendeels gebaseerd op: ██████████, *Boerderijen, categoriaal onderzoek wederopbouw 1945-1965*, Zeist 2007; ██████████, *Wederopbouw boerderijen. Agrarisch erfgoed in de strijd over traditie en modernisering 1940-1955*, Rotterdam 2019; ██████████ 'Het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen', in: *Vakblad Vitruvius 3* (april 2008), pp.40-47.

diverse eeuwen nauwelijks. In het interbellum, de periode tussen de twee wereldoorlogen, komt hier geleidelijk aan verandering in. Aspecten als de invoering van de Woningwet in 1901, maar ook de introductie van nieuwe bouwmaterialen, speelden hierbij een rol. Daarnaast werd de boerderijbouw steeds meer uit handen van timmermannen en aannemers genomen en werden plannen voor nieuwe boerderijen door architecten opgesteld: de karakteristiek van de boerderij sloot aan op de algemene ontwikkelingen in esthetica.

De inpoldering van de Wieringermeer en de ontginning van dit nieuwe land in de jaren '30, heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de boerderijtypologie en heeft de basis gevormd voor de boerderijbouw uit de wederopbouwperiode. Bij de boerderijen in de Wieringermeerpolder zien we voor het eerst dat boerderijen seriematig worden gebouwd door de Staat der Nederlanden (de eigenaar van de polders). Hierbij werden vijf standaardtypes ontwikkeld, waarbij de vormgeving was gebaseerd op een gemiddelde van alle Nederlandse boerderijtypes (echter in hoofdopzet duidelijk ter herleiden tot de Friese stelp en koprompboerderij). De boerderij werden gekenmerkt door nieuwe materialen, zoals gelamineerde schuurspanten en betonnen vensters met ventilatiedorpel. De concepten die in de Wieringermeer werden toegepast (standaardisatie, nieuwe materialen en rationele vormgeving) werden tijdens de Tweede Wereldoorlog (eerste wederopbouwfase) en na de Tweede

Wereldoorlog (tweede wederopbouwfase) bepalend in de boerderijbouw.

De eerste wederopbouwfase: gedurende de oorlog — In de periode 1940-1945 werd er in ons land een enorme schade geleden. Wat betreft het platteland werd in de beginperiode vooral in mei 1940 grote schade verricht. Ruim 800 boerderijen werden (veelal uit voorzorg) gesloopt of verwoest. Aanvullende schade aan bebouwing en land werd verder vergroot doordat grote delen van het platteland werden geïndeerd. Het meest getroffen gebied was de Grebbelinie in de Gelderse Vallei.

De wederopbouw van ruim 300 boerderijen in dit gebied vond al binnen een jaar plaats. Deze voortvarende aanpak was ingezet omdat de agrarische sector een belangrijke rol speelde in de voedselvoorziening. De snelheid waarmee de boerderijen weer werden gebouwd hangt verder samen met het gegeven dat er een aparte instelling werd opgericht om de (eerste) wederopbouw in goede banen te leiden: het Bureau Wederopbouw Boerderijen (BWB).

Het BWB werd opgericht op 15 juli 1940. De Bouwkundige Afdeling van de Wieringermeerdirectie, onder leiding van [REDACTED] werd ingeschakeld om de BWB te leiden. De ideeën over bedrijfsvoering en esthetica die [REDACTED] in de jaren dertig in de Wieringermeer heeft toegepast, werden hierdoor tijdens de wederopbouw landelijk uitgerold. Nederland werd in zes districten

ingedeeld. Het BWB stelde daarnaast zeven gewestelijke architectencommissies op. Deze hadden als doel om het architectonisch niveau van de wederopbouwwerkzaamheden te bevorderen en waarborgen. De eerste taak was om per district een lijst met architectenbureaus aan te wijzen, waarop de boeren een beroep konden doen bij het opstellen van het plan.

Daarnaast stelde ze centrale richtlijnen op (wat betreft materiaalgebruik, veiligheid, hygiëne, aantal deuren per stuks vee, bevestiging en vloerafwerking voor het vee, breedte van de voergangen, plaatsing van de melkkoeling, afwerking van de wanden, etc.) en toetsten zij bouwplannen die werden opgesteld door architecten/aannemers die niet door de architectencommissie waren aangesteld.

De kosten voor de herbouw van de boerderij werden grotendeels betaald door de overheid. Van de boer werd een bijdrage van gemiddeld 10-25% verwacht. De hoogte van het percentage was afhankelijk van de ouderdom van de boerderij. De redenatie achter de eigen bijdrage was dat de nieuwe boerderij minder onderhoud nodig had en efficiënter en daarmee ook winstgevender zou zijn dan de oorspronkelijke boerderij. Uiteraard waren de boeren zelf niet blij met de eigen bijdrage.

De regel was dat men bij de bouw moest uitgaan van de minimum noodzakelijke afmetingen en een sober gebouw (men hield een zogenaamde 'luxelijst' bij, waarop materialen en constructies

stonden vermeld die vermeden moesten worden). Een groter of luxer gebouw dan noodzakelijk was mogelijk, maar de meerkosten waren volledig voor rekening van de eigenaar.

De resultaten van de eerste wederopbouwfase konden aan het eind van 1943 worden vastgesteld op circa 550 boerderijen van de ruim 800 verwoeste boerderijen. Dat dit resultaat, ondanks het door de bezetter opgelegde bouwverbod werd behaald, is te danken aan de ontheffing die men bij de bouw van boerderijen kreeg. Opvallend hierbij is de algemene ontheffing die gold voor nieuw te bouwen boerderijen in de Noordoostpolder. Dit kwam enerzijds omdat de bezetter deze polder als belangrijke uitbreiding van het landbouwareaal beschouwde, maar ook omdat men dit als proefproject gebruikte voor de ontginning van gebieden in oostelijk Europa. Daarnaast paste het toepassen van ontheffingen voor de boerenbouw binnen de *Blut-und-Boden* filosofie: de boer vormt de basis van het zuivere Germaanse ras. Tussen 1942 en 1944 werden in de polder zo'n 60 boerderijen gebouwd. Hierbij werd een tweetal types toegepast, één gericht op de akkerbouw en één voor het gemengd bedrijf. Wat betreft vormgeving waren ze afgeleid van de boerderijtypologieën in de Wieringermeer. De bouw in de Noordoostpolder stopte vanaf juli 1944.

Tweede wederopbouwfase: na de oorlog —De grootste schade aan het agrarisch areaal werd veroorzaakt aan het eind van de oorlog. Ruim vijftigduizend boerderijen werden, zowel door toedoen van de bezetters als de geallieerden, verwoest of (zwaar)

beschadigd. Met name Noord-Brabant en Gelderland werden zwaar getroffen met respectievelijk 2307 en 2689 volledig verwoeste boerderijen. Inundaties, bom- en granaatslagen, mijnevelden, aangelegde vliegvelden, tankgrachten et cetera hadden bovendien geleid tot een verwoesting of beschadiging van ruim 375.000 hectare landbouwgrond.

Een totaal schadeoverzicht voor Noord-Brabant laat zien dat er, behalve de genoemde 2307 totaal verwoeste boerderijen ook 1657 boerderijen zwaar beschadigd en 11.755 licht beschadigd waren geraakt.

In mei 1945 werd de BWB belast met de tweede wederopbouw, betrekking hebbende op de boerderijen die vanaf september 1944 door oorlogsgeweld en inundaties waren verwoest. Het BWB werd, vooruitlopend hierop, ondergebracht onder het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw. Het BWB werd in 1947 omgedoopt tot Afdeling Boerderijenbouw van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting. ██████████ bleef tot 1949 de leiding over het BWB houden.

Het BWB (per 1947 Afdeling Boerderijenbouw) had meerdere functies. De eerste taak was om de oorlogsschade vast te stellen. Hiervoor werd per object een taxatie en rapport opgesteld. Deze registratie gold niet alleen om de mate van schade en kosten vast te stellen, maar stelde de Afdeling Boerderijenbouw ook in staat om een overzicht op te stellen van de streekeigen tradities. Op

basis van de taxatie werd de maximum herbouwsom vastgesteld, werd advies geleverd aan eigenaren en architecten over de meest economische bouw mogelijkheden, plannen te controleren en beoordelen, de eerste oplevering te controleren en voorschriften aan te dragen met betrekking tot de sobere uitvoering van de boerderij, brandveiligheid, et cetera. De voormalige zeven architectencommissies werden vervangen door één landelijk en dertien gewestelijke commissies. Zij kregen meer bevoegdheden en waren onder anderen belast met de esthetische en architectonische verzorging van de wederopbouw.

De Bouwkundige Afdeling van de Wieringermeerdirectie, die tot dat moment een belangrijke rol in de wederopbouw hebben gespeeld, werd tussen 1947-1949 geleidelijk aan overgeheveld en ging zich richten op de boerderijbouw in de Noordoostpolder. Hierdoor ontstond er een meer versnipperd beeld, waarbij de Afdeling Boerderijenbouw (de voormalige BWB) het met minder ervaren personeel moest doen. De Afdeling werd bovendien opgedeeld in districten en rayons, waarbij per rayon lokale architecten werden gevraagd om ontwerpen op te stellen.

De herbouw van de boerderijen begon aan het eind van 1944, in het al bevrijdde zuidelijke gedeelte van Nederland. Door gebrek aan materiaal en een tekort aan brand- en grondstoffen kwam de wederopbouw maar moeizaam op gang. Bovendien waren er nog grote infrastructurele problemen en was de financieringsregeling nog niet opgesteld. Om toch al een begin te maken aan de

herbouw van boerderijen (en vooral het opstarten van de agrarische sector) werden noodboerderijen gebouwd. Deze werden op de funderingen van de verwoeste boerderijen opgetrokken en waren veelal gebouwd met het nog bruikbare materiaal van de verwoeste boerderij. De voorwaarde was, dat als de nieuwe boerderij gebouwd zou worden, de noodboerderij moest worden gesloopt. Aan het eind van 1945 waren er ruim 3500 noodboerderijen opgetrokken. Echter, tot dat moment was er nog geen enkele 'nieuwe' boerderij gebouwd.

In de loop van 1946 begon de vaart er echter in te komen. Nadat een eigenaar in aanmerking kwam voor herbouw van zijn boerderij, volgde een overleg tussen de eigenaar, architect en Afdeling Boerderijenbouw. Hierin werd besproken wat een voor het bedrijf geschikte boerderij was, in hoeverre gebruik kon worden gemaakt van restanten van de bestaande bouw en bestaande noodvoorzieningen konden worden ingepast in de nieuwbouw. Hierna stelde de architect een schetsontwerp op. Hierbij werd rekening gehouden met de maximale herbouwwaarde, de brandveiligheid en bedrijfshygiëne. Daarnaast werden normen over de woninginhoud (voortvloei uit de Woningwet 1901 met aanpassingen uit 1921 en 1931) en de geldende soberheidsvoorschriften in de plannen verwerkt. Nadat het plan was getoetst op de Afdeling Boerderijenbouw, volgde de aanbesteding.

Voor kleine boerderijen met een maximaal bedrijfsoppervlak van 15 ha waren naar aanleiding van een overheidsopdracht in 1947-1947 door ongeveer 50 architecten, 70 verschillende ontwerpen gemaakt. De ontwerpen beperkten zich bij deze boerderijen voornamelijk tot de woningen en het exterieur van het bedrijfsgedeelte, die waren samengesteld uit systematisch opgezette, genormaliseerde eenheden, waaraan naar behoefte eenheden konden worden toegevoegd en waarvan de indeling flexibel was. De bestekken voor deze boerderijen konden rechtstreeks bij de Afdeling Boerderijenbouw worden besteld. Een uitvoerend architect kon dan met de bouw worden belast.

Traditionalisme en modernisme — De boerderijen die in de jaren veertig en vroege jaren vijftig werden gebouwd, kenmerken zich door de streekeigen karakteristiek, welke zich in Oost-Brabant vertaalt in de hoofdvorm van de langgevelboerderij (veelal met dwarsdeel) en in de traditionele vormentaal van de Delftse School. Deze Delftse School, geleid door de Delftse hoogleraar [REDACTED], speelde een prominente rol in de Nederlandse architectuur van de jaren dertig en veertig, maar ook in de vroege wederopbouw. De stijl, die wordt gekarakteriseerd door haar sobere baksteenarchitectuur met gesloten baksteengevels, hoog opgaande pannendaken en eenvoudige traditionele hoofdvormen, viel goed in de smaak bij de over het algemeen traditioneel ingestelde plattelandsbevolking, die met een streekeigen bouwen de eigen culturele waarden wilden benadrukken. Deze traditionele vormgeving wordt gecombineerd

met de uit de Wieringermeer overgenomen 'nieuwe' bouwmaterialen en ideeën over een veilige, hygiënische en optimale inrichting van het achterhuis.²

Om een efficiëntere landbouwkundige exploitatie te kunnen realiseren, het tekort aan mankracht te kunnen opvangen, de bouw te kunnen verkorten en de kosten omlaag te brengen, bleek standaardisering onvermijdelijk. Al gedurende de oorlog werd gezocht naar bouwmethoden die het tekort aan mankracht en bouwmaterialen konden opvangen. Het BWB dacht nog niet na over geprefabriceerde boerderijen en een algemene Nederlandse standaardboerderij. Men streefde juist naar een streekeigen architectuur, waarbinnen een moderne bedrijfsvoering mogelijk was.

Pas vanaf 1947 kwamen vanuit de Afdeling Boerderijenbouw (tot 1947 BWB) de eerste stemmen op dat standaardisering noodzakelijk werd om de doelen te halen. In 1947 werden in de zwaarst getroffen provincies plannen voor standaardisering gemaakt. Per provincie werden werkgemeenschappen samengesteld uit een handjevol architecten. Ze kregen de opdracht om per streek een

serie boerderijen te ontwerpen, waarbij gebruik moest worden gemaakt van modules met vaste, door de Afdeling Boerderijenbouw verstrekte maten. Het idee was dat de verschillende elementen in elkaar konden worden geschoven, waardoor een boer op basis van deze losse modules zelf kon vaststellen welke indeling en grootte zijn boerderij kon krijgen. Nadat de standaardplannen door een hele reeks aan belangenorganisaties waren beoordeeld, volgde er een eindplan, dat eigendom werd van de Afdeling Boerderijenbouw. Deze ontwerpen moeten worden beschouwd als een eerste stap in een 'echt' standaardtype. Het zou nog tot de jaren vijftig duren voordat er een daadwerkelijke standaardisering, in de vorm van montagebouw ontstaat. Dit gebeurde in 1949 voor het eerst in de Noordoostpolder, waar 121 montageboerderijen van schokbeton werden gebouwd.

Hoewel beton in de boerderijbouw vanaf de jaren vijftig structureel meer werd toegepast vanwege haar intrinsieke waarden (duurzaam, sterk, goedkoop, brandveilig, weinig onderhoud, hygienisch, snelle opbouw), is het echter nooit echt van de grond gekomen en werd het materiaal vooral toegepast op onderdeelniveau. Zodoende bleef er ook ruimte om het streekeigen karakter van de boerderijen te respecteren.

Vanaf 1949 (na het vertrek van [REDACTED] wordt er vanuit de Afdeling Boerderijenbouw propaganda gevoerd voor een verregaande vereenvoudiging van boerderijen. Deze

² [REDACTED] was in de begin jaren dertig nauw betrokken bij de Wieringermeer, waar hij de supervisie kreeg over de nieuw aan te leggen dorpen en plattelandswoningen.

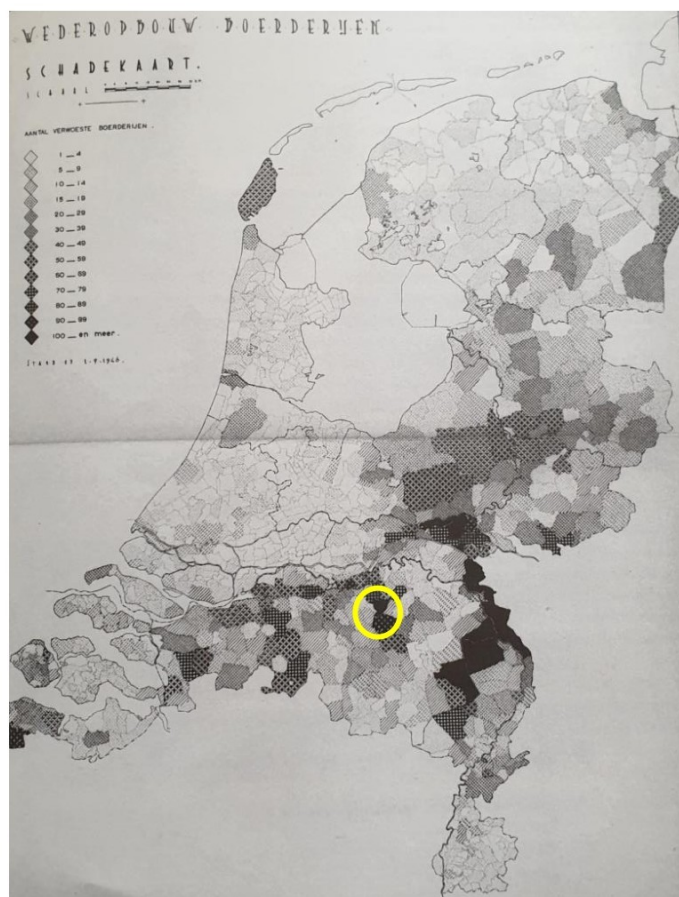

vereenvoudiging was veelal door kosten gedreven en er ontstond een strijd tussen progressieven en de meer behoudenden. Dit leidde steeds meer tot discussie, waarbij vanuit de progressieven werd gesteld dat de boerderij in eerste plaats moest worden gezien als een complex van productiegebouwen, welke uit de sfeer van traditie en sentiment moest worden gehaald. In de jaren vijftig ontstaan meerdere initiatieven en collectieven die als doel hebben een nieuwe boerderijarchitectuur te ontwikkelen. Deze initiatieven, met wisselend succes (wat betreft de mate waarop de plannen zijn gerealiseerd), kenmerken zich vooral vanwege hun gelede opzet. Deze gelede bouw werd aan het eind van de jaren veertig al in de Noordoostpolder toegepast. De gelede boerderij kenmerkt zich door een reeks (vaak) geschakelde volumes, elk met een eigen identiteit. De gebouwen zijn vaak functionalistisch van opzet, waarbij de vormgeving van de individuele volumes wordt bepaald door de specifieke functie. De gedachte was dat door deze standaardisering de boerderijbouw goedkoper kon worden gebouwd en tot een meer functionele bedrijfsvoering zou leiden. Dit bleek echter lang niet altijd het geval. Mede hierdoor is de streekeigen architectuur ook gedurende de jaren vijftig en zestig op grote schaal toegepast bij de bouw van nieuwe boerderijen.

2.2.2 Berlicum en wederopbouw

Voor Berlicum (en Brabant in het algemeen), hebben vooral de herfst en winter van 1944 een grote impact gehad. Berlicum bevond zich middenin het strijdtoneel tussen de Duitse bezetter en de geallieerden en heeft het zwaar te verduren gehad, waarbij grote delen van het dorp en de omliggende landerijen werden verwoest of zwaar beschadigd. Dit vertaalt zich in de hoge concentratie aan woonhuizen, kerken en boerderijen uit de wederopbouwperiode.

Sinds het begin van de eenentwintigste eeuw komt er veel meer waardering voor de architectuur die, in het kielzog van de verwoesting van de Tweede Wereldoorlog, in Nederland is gebouwd. Inventarisatierondes, ontsluiting van archieven en publicaties benadrukken het (architectuur)historisch belang van de Wederopbouwperiode, de periode tussen 1945 en 1965. Deze architectuurhistorische laag speelt ook in de huidige belevingswaarde van de ontwikkelingsgeschiedenis van de dorpen die tezamen de gemeente Berlicum vormen, een belangrijke rol. Het is dan ook van belang dat hier, zeker in het kader met de ontwikkelingen in de agrarische sector, aandacht aan wordt besteed.

Afb. 4 Op de door het BWB opgetelde schadekaart in 1946, wordt het gebied rond Berlicum aangeduid als zeer zwaar getroffen (groot aantal verwoeste boerderijen: deels 90-99 en deels meer dan 100).

Bron: Elpers 2019, p.33.

Archief BWB — Uit de door het BWB opgestelde inventarisaties en kaarten, kan worden opgemaakt dat Berlicum een van de tijdens de nadagen van de oorlog, zwaarst getroffen gebieden was. Het aantal boerderijen dat de strijd had overleefd, was zeer beperkt. In de toenmalige gemeente Berlicum was het architectenbureau van architect en gemeentelijk hoofd Wederopbouw Boerderijen H. Tibosch verantwoordelijk voor de herbouw van de verwoeste boerderijen. In de periode 1944-1956 stelde hij voor 160 boerderijen in en rondom Berlicum en Middelrode een ontwerp op. Daarnaast zijn er nog eens 30 wederopbouwboerderijen van zijn hand in naburige dorpen bekend.³ Het gaat hier vrijwel allemaal om boerderijen van het langgeveltype, waaronder ook meerdere boerderijen aan Laar, Oud- en Nieuw Laar. Zijn boerderijen kenmerken zich alle door hun traditionalistische, door de Delftse School geïnspireerde vormtaal. De huizen zijn opgetrokken in een rode baksteen, gemetseld in staand of kettingverband, met een iets terugliggende voeg. De gevels waren voorzien van een trasraam, om optrekkend vocht te beperken. De daken zijn gedekt

³ In *Boerderijen. Categorieaal onderzoek Wederopbouw 1945-1965*, is een tweetal boerderijen van Tibosch als voorbeeld opgenomen. In het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen, welke zich momenteel bevindt bij het Meertens-instituut, is van ruim 110 boerderijen een individueel archief bewaard gebleven. Van sommige is het adres bekend, van boerderijen waarbij het adres onbekend is, dragen de objecten een nummer. Het archief is online in te zien op www.meertens.knaw.nl/bwb/page/gemeente/0845.

met rode (mulden)pannen (riet was niet meer toegestaan vanwege brandgevaar). De voorhuizen hebben alle een formeel karakter, met rijk vormgegeven vensters en deuren, geplaatst onder hanenkammen of segmentbogen. Bij de achterhuizen is de invloed van de moderne bedrijfsvoering duidelijk herkenbaar. Aspecten als betonramen met ventilatiedorpels, de plafonds met holle bakstenen (vanwege brandgevaar), de grupstallen met betonnen vloer en afvoergoten, ventilatiesystemen, et cetera, zijn alle kenmerkend voor de uit de Wieringermeer overgenomen vernieuwingen in bedrijfsvoering.

Al met al dragen deze boerderijen, mede vanwege de architectonische samenhang die ze vertonen in hoge mate bij aan de karakteristiek van het buitengebied van Berlicum. Juist door de oorlogsschade (het nagenoeg volledig ontbreken van vooroorlogse boerderijen) en de bouwhausse in boerderijen die tussen 1946-1956 zijn ontstaan, neemt Berlicum een bijzondere positie in die gekoesterd dient te worden.

2.3 Korte beschrijving Oud Laar 9

Van de boerderij is de oorspronkelijke bouwtekening behouden gebleven. De tekening is gedateerd 10 december 1949 en is opgesteld door architect [REDACTED] namens het Bureau Wederopbouw Boerderijen. Als eigenaar wordt [REDACTED]. De boerderij is in opzet nagenoeg identiek aan de situatie anno 1949.

Uitzondering is de uitbouw van het achterhuis aan de achterzijde en de plaatsing van een brede doorgang in de achtergevel.

Hoofdopzet

De boerderij is opgebouwd als langgevelboerderij met dwarsdeel. Voorhuis en achterhuis zijn onder één doorlopend dak geplaatst. Het noordelijke dakschild is bij de onderste twee dakpanrijen opgewipt. Aan de zuidzijde is het volume over de gehele lengte (voor- en achterhuis) naar buiten toe uitgebouwd, waardoor de kopgevels een asymmetrisch aanzicht hebben. Het zuidelijke dakschild loopt door boven de uitbouw en is geknikt. Bij de door de huidige eigenaren gebouwde uitbreiding van het voorhuis is deze daklijn verder doorgetrokken.

De gevels zijn opgetrokken in een rode baksteen en in stand verband gemetseld. Bij de recente uitbreiding van het voorhuis zijn de kopgevels opgemetseld met hergebruikte stenen, afkomstig uit de weggebroken achtergevel. De zuidgevel van de nieuwe uitbouw is met een lichtere steen opgetrokken.

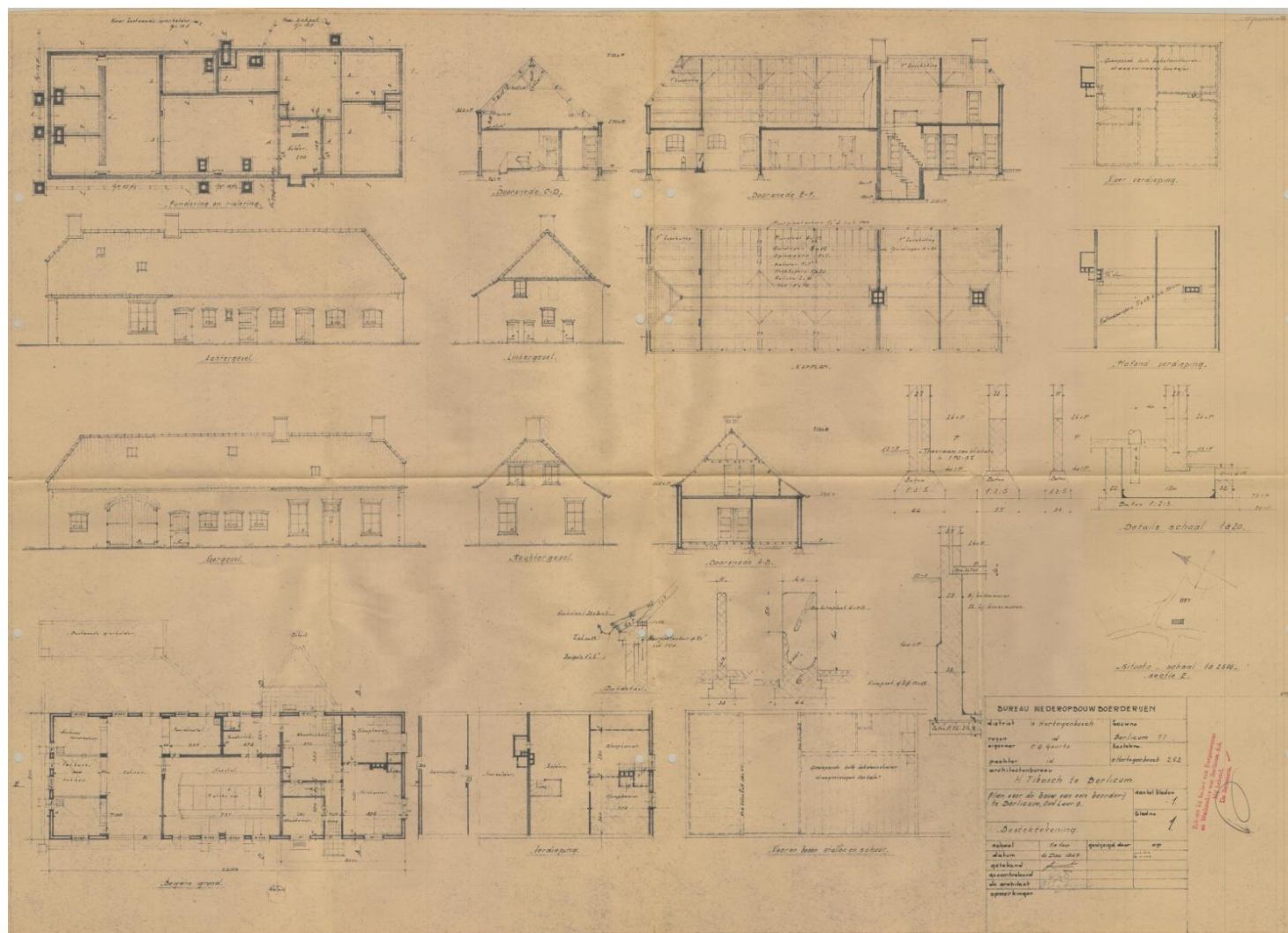
Het volume is voorzien van een trasraam die wordt afgesloten door een kopse rollaag. Onder de lichte dakoverstek kraagt het metselwerk ietwat uit, waardoor een sobere decoratieve toets ontstaat. Het dak is uitgevoerd als zadeldak met aan de oostzijde, boven het achterhuis, een wolfseind. Het dak is gedekt met de oorspronkelijke rode muldenpannen en heeft, conform het ontwerp, eenvoudige mastgoten.

Oud Laar 9 te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

Afb. 5 Bouwplan Oud Laar 9, 1949. Ontwerp van H. Tibosch.
Bron: gemeentearchief St. Michielsgestel.

In tegenstelling tot het ontwerp van Tibosch, waarop ook de westgevel met een wolfseind is aangegeven, is bij de uitvoering een topgevel gerealiseerd, waarbij de schoorsteen als gevelhals is opgezet.

Ter plekke van de brandmuur staat een tweede forse bakstenen schoorsteen. De dakkapel op het achterste dakschild bij het voorhuis is door de huidige eigenaar toegevoegd en vervangt het oorspronkelijke kleinere exemplaar. Verspreid over de dakschilden liggen enkele moderne dakvensters.

Voorhuis

Algemeen — Het voorhuis is in opzet wat betreft noord- en westgevel authentiek. Aan de achterzijde is over de gehele breedte van het voorhuis een ondiepe uitbouw gerealiseerd. De uitbouw volgt in opzet en detaillering de oorspronkelijke gevelafwerking. De bouwnaad laat duidelijk zien waar de overgang naar de uitbreiding zit, waardoor de beleving van de historische hoofdmassa als volume nog duidelijk herkenbaar is.

De gevelopeningen op de begane grond van het voorhuis zijn geplaatst onder een anderhalf streks hanenkam (verwijzend naar de achttiende-eeuwse architectuur: conform stilistische kenmerken Delftse School). De lekdorpels zijn uitgevoerd in baksteen. De vensters in de westelijke geveltop zijn onder een kopse rollaag geplaatst.

De vensters van het voorhuis zijn alle in de loop van de tijd vervangen, maar hebben de oorspronkelijke vensterindeling. De vensters en tuindeuren in de nieuwe aanbouw wijken wat betreft opzet af van de oorspronkelijke venstertypologie.

Bij de vensters op de begane grond (noord- en westgevel) zijn imitatieluiken geplaatst. Deze hebben dezelfde hoogte als de vierruits onderlichten. Van oorsprong zijn er ook luiken geweest die alleen de onderlichten afsloten. De duimen van de oorspronkelijke luiken zijn nog overal aanwezig. Deze duimen zijn in het metselwerk van de dag geplaatst.

Noordgevel — De noordgevel van het voorhuis heeft een symmetrische opzet, bestaande uit drie vensterassen, met in de centrale as de entree. De deur, uitgevoerd als klampdeur met golvende delen en voorzien van een spiekvenstertje, is geplaatst in het sterk geprofileerd kozijn met houten neuten. Het heeft een bovenlicht met kruisvormige roedeverdeling. De entree heeft een sober classicistische deuromlijsting met kroonlijst. De entree is authentiek, is kenmerkend voor de wederopbouwperiode en komt bij meerdere boerderijen (binnen het oeuvre van Tibosch) terug. Een dergelijke entree past binnen de esthetica van de Delftse School, waarbij wordt gerefereerd aan de achttiende-eeuwse woonhuisarchitectuur.

Westgevel — De westelijke kopgevel heeft een asymmetrische hoofdopzet, met op de begane grond twee hoge vensters met kalff

(onder- en bovenlicht) en in de geveltop twee vierruits vensters. Bij de plaatsing van de vensters op de begane grond is Tibosch uitgegaan van de afstand van de vensters tot de (oorspronkelijke) gevelhoek, welke bij beide vensters gelijk is en waardoor het asymmetrisch aanzicht is ontstaan.

De aanzet van de westelijke geveltop wordt geaccentueerd door twee bescheiden schouders. De topgevel wordt afgesloten door een licht uitkragende baksteenrij, waarop de speciezooam van het pannendak is aangebracht.

Zuidgevel — De oorspronkelijke zuidgevel van het voorhuis, bestaande uit een blind gevelvlak links en een breed keukenvenster rechts, is bij een recente verbouwing weggebroken. De nieuwe zuidgevel heeft geen relatie tot de oorspronkelijke opzet.

Achterhuis

Algemeen — De hoofdopzet van het achterhuis is grotendeels gaaf behouden. De structurele ingrepen die zijn doorgevoerd beperken zich tot de achtergevel.

De oorspronkelijke betonvensters zijn overal vervangen door houten exemplaren, waarbij de zesruits indeling is behouden (echter zonder de karakteristieke ventilatiedorpel). De nieuwe vensters zijn voorzien van geglazuurde vensterdorpelstegeles. Ook de staldeuren zijn vervangen. De grote poortopening aan de noordzijde is

geplaatst onder een korfboog. De poortvleugels zijn vervangen door een beglaasde pui. In de dag van de poortopening zitten nog de duimen van de oorspronkelijke, naar buiten draaiende poortvleugels.

Noordgevel — De noordgevel heeft nog de oorspronkelijke opzet bestaande uit (van links naar rechts): een stalraam; de poortopening van de voormalige dwarsdeel (nu met beglaasde pui); een staldeur (invulling gevelopening, van binnenuit dichtgezet); drie stalramen.

Zuidgevel — De zuidgevel is in de loop van de tijd gewijzigd. Ter plekke van de westelijke stallen (paardenstal) zijn een voormalige staldeur en –venster vervangen door een brede raampui. Links hiervan, in het voormalige voederlokaal, is een betonvenster vervangen door een venster onder rollaag. De opzet van links naar rechts bestaat uit: een staldeur; het aangepast stalvenster; het oorspronkelijke toiletraam; de nieuwe pui; drie stalvensters.

Oostgevel — De oostelijke kopgevel is in de loop van de tijd gewijzigd. Op de tekening uit 1949 zien we op de begane grond drie lage staldeurtjes, elk bestemd voor een van de drie varkenshokken in de oostelijke travee. De deurtjes zijn dichtgezet. Ondanks de huidige klimopbegroeiing is de linker doorgang nog herkenbaar. Tussen deze vensters zit nog een stalvensteropening (met modern kozijn). Geheel rechts bevindt zich een staldeur, die in opzet identiek is aan de overige exemplaren. Deze deur is niet op

de tekening uit 1949 afgebeeld. Kijkende naar het metselwerk rond de deuropening, dan kan worden vastgesteld dat deze op een later moment is toegevoegd.

Onder het wolfseind zit linksboven, meteen onder de muurplaat, een klein venster. Dit was van oorsprong het luik dat toegang gaf tot de korenzolder.

Uit de opzet van het achterhuis kan, ondanks de wijzigingen, de oorspronkelijke indeling nog worden herleiden: meteen achter het voorhuis de stallen, gevolgd door een dwarsdeel (geen doorrijshuur), opnieuw gevolgd door een traveeën stallen. Hieruit kan worden herleid dat de kleinschalige boerderij primair was opgericht voor de veeteelt.

Interieur

Hoewel bij een pand dat als cultuurhistorisch waardevol object wordt aangeduid, alleen het (vanaf de publieke ruimte zichtbare) exterieur van belang is, wordt hier kort ingegaan op het interieur. Temeer omdat er, met name wat betreft achterhuis sprake is van een voor de wederopbouw zeer kenmerkend element. De oorspronkelijk stalinrichting is verdwenen. Een van de meest karakteristieke aspecten is de opbouw van het plafond. Boven de voormalige stallen zit een massief plafond, samengesteld uit holle bakstenen. Deze massieve zoldervloer wordt gedragen door gewapend betonnen balken, die worden ondersteund door stalen, ronde kolommen. Een dergelijke materialisatie werd vanuit

brandpreventie door het Bureau Wederopbouw Boerderijen verplicht.

De oorspronkelijke beton en holle baksteenconstructie is nog aanwezig. Ter plekke van de deel, die van oorsprong tot de nog open was, is in de loop van de tijd een houten balklaag geplaatst.

De structuur en inrichting van het voorhuis is gaandeweg gewijzigd. Een karakteristiek aspect dat bij de boerderij nog gehandhaafd is, zijn de Bruynzeeldeuren (vier liggende panelen, waarbij het bovenste paneel veelal in glas (enkelruits of driedeling) was uitgevoerd). Dit type deur komt bij vrijwel alle wederopbouwboerderijen voor.

Oud Laar 9 te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

Noord- en westgevel.

Voorgevel van het voorhuis: De vensters en luiken zijn vervangen, conform de oorspronkelijke opzet.

Detail van de authentieke deur en omlijsting.

Noordgevel van het achterhuis: de authentieke gevelopzet is gaaf behouden.

Westelijke kopgevel met geheel rechts de uitbreiding van het voorhuis.

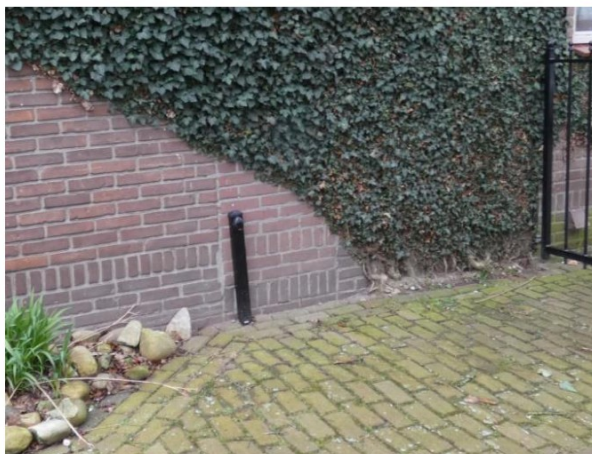
De oostelijke kopgevel met wolfseind. De staldeur rechts is later toegevoegd. De sporen van de voormalige staldeurtjes zijn nog herkenbaar.

Oud Laar 9 te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

Detail van de oostgevel, met onder de klimop nog sporen van een van de oorspronkelijke staldeurtjes.

Achtergevel van het achterhuis: rechter gedeelte.

Centrale gedeelte gevel van het achterhuis. De pui met tuindeuren vervangt een staldeur en -venster.

Linker gedeelte van de achtergevel van het achterhuis.

De uitbreiding tegen de achtergevel van het achterhuis.

3 Waardenindicatie

Onderhavige waardenindicatie dient als onafhankelijke onderbouwing om vast te stellen of Oud Laar 9 kan worden gekenmerkt als een cultuurhistorisch waardevol object.

Typologie — De boerderij is gebouwd in 1949 naar een ontwerp van architect [REDACTED], rayonarchitect voor het Bureau Wederopbouw Boerderijen. De boerderij is typologisch gezien karakteristiek voor de boerderijen die in de jaren na 1945 op grote schaal in het buitengebied van de gemeente Berlicum werden gebouwd. Kenmerkend hierbij is enerzijds de traditionele architectuur, zowel wat betreft opzet van de hoofdvorm (langgevelboerderij met dwarsdeel) als de detaillering en anderzijds wat betreft bedrijfsvoering gebouwd volgens de nieuwste inzichten (betonvensters voor een goede ventilatie, stenen plafonds vanwege de brandveiligheid, et cetera). Het pand heeft een hoge typologische waarde als voorbeeld van een (vroeg) wederopbouwboerderij, gebouwd door het BWB.

Architectuur — De traditionele, streekgebonden architectuur is niet alleen kenmerkend voor de vroege wederopbouwperiode in het algemeen, maar in het bijzonder ook voor het door het Bureau Wederopbouw Boerderijen (onder leiding van [REDACTED]) beoogde beeld voor de moderne boerderij. De keuze voor de traditionele, streekeigen karakteristiek had bovendien een hoge symbolische waarde.

In materialisatie (baksteen, rode muldenpannen) en in vormgeving (traditionele hoofdvorm langgevelboerderij, zadeldak met wolfseind, sobere baksteenornamentiek, symmetrie van de gevels van het voorhuis, sober-classicistische deuromlijsting, traditionele opzet vensters voorhuis, gebruik van hanenkammen) is Oud Laar 9 een fraai voorbeeld van de in die tijd heersende esthetische, traditionalistische architectuur.

Wat betreft het achterhuis zijn de voor de wederopbouwperiode karakteristieke getoogde betonvensters met ventilatiedorpel verdwenen. Doordat binnen de bestaande gevelopeningen nieuwe vensters zijn geplaatst, met in hoofdopzet een soortgelijke indeling (echter zonder de karakteristiek van de ventilatiedorpels en met geglazuurde vensterbanktegels), is de oorspronkelijke opzet vanaf de openbare ruimte bezien, nog wel herkenbaar/beleefbaar.

De boerderij is bovendien van belang als een representatief werk uit het oeuvre van een voor de naoorlogse boerderijenbouw belangrijke architect, [REDACTED].⁴

⁴ Het belang van architect [REDACTED] wordt door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in het deelrapport *Boerderijen, categoriaal onderzoek wederopbouw 1945-1965*, onderschreven: zie pp.91-92.

Gaafheid — Oud Laar 9 is in hoofdopzet redelijk gaaf behouden. Bij het voorhuis is de dakkapel aan de achterzijde later toegevoegd. Dit is echter een reversibele ingreep, die bovendien niet zichtbaar is vanaf de openbare weg. De uitbreiding tegen de achtergevel van het voorhuis is vanaf de publieke ruimte wel beleefbaar (westelijke blinde kopgevel). Vanwege de duidelijke bouwnaad en dezelfde materialisatie en detaillering, heeft de uitbouw geen nadelige invloed op de belevingswaarde van de boerderij.

De voordeur met omlijsting is nog authentiek en geeft inzicht in de sobere, doch ambachtelijke en fraai gedetailleerde vormgeving die kenmerkend is voor de wederopbouwperiode. Hoewel alle vensters in het voorhuis zijn vervangen, zijn deze in opzet gelijk aan de oorspronkelijke exemplaren (en geplaatst in de oorspronkelijke gevelopeningen).

Ook bij het achterhuis is de oorspronkelijke opzet nog grotendeels behouden. Ondanks dat de grote schuurdeuren zijn verdwenen, is de oorspronkelijke opzet nog duidelijk herkenbaar (en reversibel). De tuindeuren in de achtergevel sluiten wat betreft plaatsing en uitvoering niet binnen de karakteristiek van de boerderij. Vanaf de publieke ruimte is deze echter niet zichtbaar.

Ruimtelijk ensemble — In Berlicum in het algemeen en het gebied Laar-Oud Laar in het bijzonder is sprake van een zeer hoge concentratie boerderijen uit de wederopbouwperiode, in het

bijzonder de periode 1945-1955. Als geheel vormt het landelijk gebied ten oosten van Berlicum als hierdoor een toonbeeld van de naoorlogse agrarische architectuur. Doordat vrijwel alle boerderijen uit de pen van één architect komen, [REDACTED], is bovendien sprake van een sterk esthetisch samenhangend ensemble, waarbij tussen de gebouwen in detaillering, formaat en compositie toch een zeer aangenaam afwisselend geheel is ontstaan. Het ensemble van boerderijen draagt in hoge mate bij aan de kwaliteit van het buitengebied: de boerderijen versterken elkaar.

Cultuurhistorie — Oud Laar 9 maakt deel uit van een groot aantal boerderijen dat in de periode meteen na de oorlog in het buitengebied van de gemeente Berlicum werd gebouwd. Het gegeven dat vrijwel alle boerderijen van na 1945 dateren, vormt indirect een belangrijke herinnering aan de verwoestingen die dit deel van het land in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog hebben doorstaan, waarbij vrijwel geen enkele vooroorlogse boerderij werd gespaard.

Ze vertegenwoordigen tegelijkertijd ook de veerkracht van de jaren na de oorlog en het belang dat vrijwel meteen na de bevrijding aan de agrarische sector werd gehecht. Mede door de inzet van het Bureau Wederopbouw Boerderijen, dat kon leunen op de ervaringen in de meest moderne ontwikkelingen in de agrarische sector die door de personeelsleden was opgedaan in de jaren dertig (Wieringermeer), kon binnen relatief korte tijd een groot aantal boerderijen weer worden herbouwd en de productie

worden hervat (op een meer efficiënte wijze met daardoor een hogere productie).

Concluderend

Aan Oud Laar 9 kan vanwege haar typologie, architectuur (aesthetica), gaafheid van de hoofdstructuur (vanaf de straat zichtbare aanbouw achterhuis uitgezonderd) en de historische relatie tot het omliggende landschap en de nabijgelegen boerderijen, een hoge ruimtelijke en cultuur- en architectuurhistorische waarde worden toegekend en is aanwijzing als cultuurhistorisch waardevol object aan te bevelen.

4 Bronnen

- Gemeentearchief, bouwdoSSIers.
- Kaartenarchief Kadaster (topografische kaarten):
www.topotijdreis.nl
- Beeldbank Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (kadastrale minuutkaart): beeldbank.cultureelerfgoed.nl
- www.meertens.knaw.nl/bwb/page/gemeente/0845 (archief BWB).
- ██████████, B., *Boerderijen, categoriaal onderzoek wederopbouw 1945-1965*, Zeist 2007
- ██████████, *Wederopbouw boerderijen. Agrarisch erfgoed in de strijd over traditie en modernisering 1940-1955*, Rotterdam 2019.
- ██████████ 'Het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen', in: *Vakblad Vitruvius 3* (april 2008), pp.40-47.

Res nova Monumenten

Erfgoed in ontwikkeling

Postadres:

Internet:

Laar 11 Berlicum

Notitie waardenindicatie

Res nova Monumenten 2020

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	3
1.1	Opmaat.....	3
1.2	Opname en productie	3
2	Ligging en omschrijving	4
2.1	Ligging en cultuurhistorie.....	4
2.2	Wederopbouwboerderijen.....	5
2.2.1	Typologie van de boerderij.....	5
2.2.2	Berlicum en wederopbouw	11
2.3	Korte beschrijving Laar 11	13
3	Waardenindicatie.....	21
4	Bronnen.....	23

Colofon, disclaimer en lay-outwijzer

Colofon:

Opdrachtgever: Gemeente Sint-Michielsgestel

Repro's: Gemeente Sint-Michielsgestel, [REDACTED] Res nova Monumenten

© 2020 Res nova Monumenten

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal of op papier, zonder voorafgaande toestemming van de opdrachtgever, en in overleg met Res nova Monumenten.

In het geval van publicatie, geheel of gedeeltelijk, van dit als intern rapport bedoeld document, kan het noodzakelijk zijn om auteursrechten, copyright, publicatierechten en/of andere rechten te regelen met Res nova Monumenten of derde partijen.

Disclaimer:

Het onderzoek van Res nova Monumenten heeft een onafhankelijk en pragmatisch karakter en is niet bedoeld voor wetenschappelijke doeleinden, maar voor besluitvormingsprocessen in het kader van beheer, behoud en ontwikkeling. Ieder onderzoek steunt wel op wetenschappelijke analyse en synthese en leidt vaak tot verrassende vondsten. De conclusies en aanbevelingen dragen het karakter van een advies, voor de opvolging waarvan Res nova Monumenten geen verantwoordelijkheid draagt.

Status rapport:

Dit rapport – versie 16 maart 2020 – verkeert in de conceptfase.

Na ontvangst van eventuele opmerkingen van de opdrachtgever, wordt het rapport definitief gemaakt

Afbeelding omslag:

Zuid- en oostgevel van Laar 11.

1 Inleiding

1.1 Opmaat

De gemeente Berlicum kent een bijzonder hoge concentratie boerderijen die meteen na de Tweede Wereldoorlog, tussen 1945 en 1956 zijn gebouwd. Al deze gebouwen komen uit de koker van één architect, de uit Berlicum afkomstige [REDACTED]. Het overgrote deel van deze boerderijen is nog aanwezig en dragen in hoge mate bij aan de karakteristiek van het buitengebied. Een gedeelte van de boerderijen is in de loop van de tijd verbouwd en fungeert als woonhuis, een deel is nog in bedrijf. Met de ontwikkelingen in de agrarische sector staan gemeenten met een hoge concentratie agrarische bebouwing voor een uitdaging: hoe om te gaan met deze boerderijen als ze niet meer als boerenbedrijf in gebruik zijn. Het is van belang dat hier op voorhand goed over wordt nagedacht, temeer ook vanwege de vaak hoge ruimtelijke en architectuurhistorische waarde die deze gebouwen vertegenwoordigen.

Een van de mogelijkheden die kunnen bijdragen aan behoud van boerderijen, is woningsplitsing. Vigerend beleid biedt hiervoor de ruimte, met als voorwaarde dat de boerderij kan worden aangemerkt als cultuurhistorisch waardevol object.

Res nova Monumenten is gevraagd om een cultuurhistorische waardenindicatie voor de boerderij, Laar 11 op te stellen. Deze

notitie dient als onafhankelijke onderbouwing om vast te kunnen stellen of de boerderij als cultuurhistorisch waardevol object kan worden aangemerkt.

1.2 Opname en productie

Op 6 maart 2020 heeft een opname ter plaatse plaatsgevonden.

Deze notitie is van de hand van [REDACTED]

2 Ligging en omschrijving

2.1 Ligging en cultuurhistorie

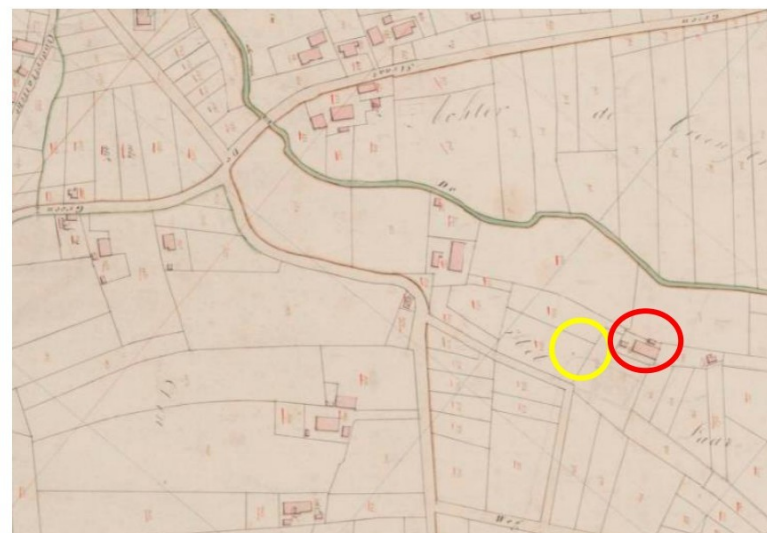
Laar 11 is gelegen in het buitengebied, ten oosten van Berlicum en ten noorden van Middelrode. Vanuit het noordoosten nadert de bebouwing van Berlicum gestaag richting de boerderij. De boerderij wordt hiervan aan de westzijde afgesloten door een oude bomenrij (windsingel) die ten minste is terug te voeren tot de bouw van de boerderij in 1950-1951.

Afb. 1 Luchtfoto van het buitengebied Laar-Nieuw Laar. Laar 11 is rood omcirkeld.

Bron: ruimtelijkeplannen.nl

Ter plekke van het erf van Laar 11 is ten minste al in de eerste helft van de negentiende eeuw sprake van een boerenerf. Deze lag echter op de locatie van de huidige bijgebouwen ten noordoosten van de huidige boerderij. Of hier meteen na de oorlog nog enige tijd een noodboerderij heeft gestaan, is onbekend (zie paragraaf 2.2).

Afb. 2 Kadastrale minuutkaart, 1811-1832. De oorspronkelijke boerderij is rood omcirkeld. De wederopbouwboerderij is iets naar het zuidwesten verplaatst.

Bron: beeldbank Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.

Afb. 3 Topografische kaart uit 1870. Hier is dezelfde opzet als op de kadastrale minuutkaart zichtbaar. .

Bron: www.topotijdreis.nl.

2.2 Wederopbouwboerderijen

Inleiding — Aangezien Laar 11 is gebouwd in de jaren na de Tweede Wereldoorlog, en deze, zoals blijkt uit de oorspronkelijke bouwtekening, is ontworpen door het Bureau Wederopbouw Boerderijen, is het, voordat de boerderij wordt behandeld, kort aandacht te besteden aan de typologie van de

wederopbouwboerderij en de context waarin deze tot stand is gekomen.¹

2.2.1 Typologie van de boerderij

Ontwikkeling van de boerderij in het interbellum — Nederland kent een grote diversiteit aan vooroorlogse boerderijtypes. Deze types zijn streekgebonden, waarbij tradities, verschil in bedrijfstypen, samenhang met de grondsoort en kavelindeling, et cetera, bepalend zijn geweest voor de specifieke verschijningsvorm. De hoofdvormen van deze streekeigen volumes wijzigden gedurende diverse eeuwen nauwelijks. In het interbellum, de periode tussen de twee wereldoorlogen, komt hier geleidelijk aan verandering in. Aspecten als de invoering van de Woningwet in 1901, maar ook de introductie van nieuwe bouwmaterialen, speelden hierbij een rol. Daarnaast werd de boerderijbouw steeds meer uit handen van timmermannen en aannemers genomen en werden plannen voor nieuwe boerderijen door architecten opgesteld: de karakteristiek

¹ De tekst over de typologie van de wederopbouwboerderij is grotendeels gebaseerd op: [redacted], *Boerderijen, categoriaal onderzoek wederopbouw 1945-1965*, Zeist 2007; [redacted], *Wederopbouw boerderijen. Agrarisch erfgoed in de strijd over traditie en modernisering 1940-1955*, Rotterdam 2019; [redacted], 'Het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen', in: *Vakblad Vitruvius 3* (april 2008), pp.40-47.

van de boerderij sloot aan op de algemene ontwikkelingen in esthetica.

De inpoldering van de Wieringermeer en de ontginning van dit nieuwe land in de jaren '30, heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de boerderijtypologie en heeft de basis gevormd voor de boerderijbouw uit de wederopbouwperiode. Bij de boerderijen in de Wieringermeerpolder zien we voor het eerst dat boerderijen seriematig worden gebouwd door de Staat der Nederlanden (de eigenaar van de polders). Hierbij werden vijf standaardtypes ontwikkeld, waarbij de vormgeving was gebaseerd op een gemiddelde van alle Nederlandse boerderijtypes (echter in hoofdopzet duidelijk ter herleiden tot de Friese stelp en koprompboerderij). De boerderij werden gekenmerkt door nieuwe materialen, zoals gelamineerde schuurspanten en betonnen vensters met ventilatiedorpel. De concepten die in de Wieringermeer werden toegepast (standaardisatie, nieuwe materialen en rationele vormgeving) werden tijdens de Tweede Wereldoorlog (eerste wederopbouwfase) en na de Tweede Wereldoorlog (tweede wederopbouwfase) bepalend in de boerderijbouw.

De eerste wederopbouwfase: gedurende de oorlog — In de periode 1940-1945 werd er in ons land een enorme schade geleden. Wat betreft het platteland werd in de beginperiode vooral in mei 1940 grote schade verricht. Ruim 800 boerderijen werden (veelal uit voorzorg) gesloopt of verwoest. Aanvullende

schade aan bebouwing en land werd verder vergroot doordat grote delen van het platteland werden geïnundeerd. Het meest getroffen gebied was de Grebbelinie in de Gelderse Vallei. De wederopbouw van ruim 300 boerderijen in dit gebied vond al binnen een jaar plaats. Deze voortvarende aanpak was ingezet omdat de agrarische sector een belangrijke rol speelde in de voedselvoorziening. De snelheid waarmee de boerderijen weer werden gebouwd hangt verder samen met het gegeven dat er een aparte instelling werd opgericht om de (eerste) wederopbouw in goede banen te leiden: het Bureau Wederopbouw Boerderijen (BWB).

Het BWB werd opgericht op 15 juli 1940. De Bouwkundige Afdeling van de Wieringermeerdirectie, onder leiding van [REDACTED] werd ingeschakeld om de BWB te leiden. De ideeën over bedrijfsvoering en esthetica die [REDACTED] in de jaren dertig in de Wieringermeer heeft toegepast, werden hierdoor tijdens de wederopbouw landelijk uitgerold. Nederland werd in zes districten ingedeeld. Het BWB stelde daarnaast zeven gewestelijke architectencommissies op. Deze hadden als doel om het architectonisch niveau van de wederopbouwwerkzaamheden te bevorderen en waarborgen. De eerste taak was om per district een lijst met architectenbureaus aan te wijzen, waarop de boeren een beroep konden doen bij het opstellen van het plan.

Daarnaast stelde ze centrale richtlijnen op (wat betreft materiaalgebruik, veiligheid, hygiëne, aantal deuren per stuks vee,

bevestiging en vloerafwerking voor het vee, breedte van de voergangen, plaatsing van de melkkoeling, afwerking van de wanden, etc.) en toetsten zij bouwplannen die werden opgesteld door architecten/aannemers die niet door de architectencommissie waren aangesteld.

De kosten voor de herbouw van de boerderij werden grotendeels betaald door de overheid. Van de boer werd een bijdrage van gemiddeld 10-25% verwacht. De hoogte van het percentage was afhankelijk van de ouderdom van de boerderij. De redenatie achter de eigen bijdrage was dat de nieuwe boerderij minder onderhoud nodig had en efficiënter en daarmee ook winstgevender zou zijn dan de oorspronkelijke boerderij. Uiteraard waren de boeren zelf niet blij met de eigen bijdrage.

De regel was dat men bij de bouw moest uitgaan van de minimum noodzakelijke afmetingen en een sober gebouw (men hield een zogenaamde 'luxelijst' bij, waarop materialen en constructies stonden vermeld die vermeden moesten worden). Een groter of luxer gebouw dan noodzakelijk was mogelijk, maar de meerkosten waren volledig voor rekening van de eigenaar.

De resultaten van de eerste wederopbouwfase konden aan het eind van 1943 worden vastgesteld op circa 550 boerderijen van de ruim 800 verwoeste boerderijen. Dat dit resultaat, ondanks het door de bezetter opgelegde bouwverbod werd behaald, is te danken aan de ontheffing die men bij de bouw van boerderijen kreeg.

Opvallend hierbij is de algemene ontheffing die gold voor nieuw te bouwen boerderijen in de Noordoostpolder. Dit kwam enerzijds omdat de bezetter deze polder als belangrijke uitbreiding van het landbouwareaal beschouwde, maar ook omdat men dit als proefproject gebruikte voor de ontginning van gebieden in oostelijk Europa. Daarnaast paste het toepassen van ontheffingen voor de boerenbouw binnen de *Blut-und-Boden* filosofie: de boer vormt de basis van het zuivere Germaanse ras. Tussen 1942 en 1944 werden in de polder zo'n 60 boerderijen gebouwd. Hierbij werd een tweetal types toegepast, één gericht op de akkerbouw en één voor het gemengd bedrijf. Wat betreft vormgeving waren ze afgeleid van de boerderijtypologieën in de Wieringermeer. De bouw in de Noordoostpolder stopte vanaf juli 1944.

Tweede wederopbouwfase: na de oorlog —De grootste schade aan het agrarisch areaal werd veroorzaakt aan het eind van de oorlog. Ruim vijftigduizend boerderijen werden, zowel door toedoen van de bezetters als de geallieerden, verwoest of (zwaar) beschadigd. Met name Noord-Brabant en Gelderland werden zwaar getroffen met respectievelijk 2307 en 2689 volledig verwoeste boerderijen. Inundaties, bom- en granaatinslagen, mijnevelden, aangelegde vliegvelden, tankgrachten et cetera hadden bovendien geleid tot een verwoesting of beschadiging van ruim 375.000 hectare landbouwgrond.

Een totaal schadeoverzicht voor Noord-Brabant laat zien dat er, behalve de genoemde 2307 totaal verwoeste boerderijen ook 1657

boerderijen zwaar beschadigd en 11.755 licht beschadigd waren geraakt.

In mei 1945 werd de BWB belast met de tweede wederopbouw, betrekking hebbende op de boerderijen die vanaf september 1944 door oorlogsgeweld en inundaties waren verwoest. Het BWB werd, vooruitlopend hierop, ondergebracht onder het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw. Het BWB werd in 1947 omgedoopt tot Afdeling Boerderijenbouw van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting. ██████████ bleef tot 1949 de leiding over het BWB houden.

Het BWB (per 1947 Afdeling Boerderijenbouw) had meerdere functies. De eerste taak was om de oorlogsschade vast te stellen. Hiervoor werd per object een taxatie en rapport opgesteld. Deze registratie gold niet alleen om de mate van schade en kosten vast te stellen, maar stelde de Afdeling Boerderijenbouw ook in staat om een overzicht op te stellen van de streekeigen tradities. Op basis van de taxatie werd de maximum herbouwsom vastgesteld, werd advies geleverd aan eigenaren en architecten over de meest economische bouw mogelijkheden, plannen te controleren en beoordelen, de eerste oplevering te controleren en voorschriften aan te dragen met betrekking tot de sobere uitvoering van de boerderij, brandveiligheid, et cetera. De voormalige zeven architectencommissies werden vervangen door één landelijk en dertien gewestelijke commissies. Zij kregen meer bevoegdheden en

waren onder anderen belast met de esthetische en architectonische verzorging van de wederopbouw.

De Bouwkundige Afdeling van de Wieringermeerdirectie, die tot dat moment een belangrijke rol in de wederopbouw hebben gespeeld, werd tussen 1947-1949 geleidelijk aan overgeheveld en ging zich richten op de boerderijbouw in de Noordoostpolder. Hierdoor ontstond er een meer versnipperd beeld, waarbij de Afdeling Boerderijenbouw (de voormalige BWB) het met minder ervaren personeel moest doen. De Afdeling werd bovendien opgedeeld in districten en rayons, waarbij per rayon lokale architecten werden gevraagd om ontwerpen op te stellen.

De herbouw van de boerderijen begon aan het eind van 1944, in het al bevrijdde zuidelijke gedeelte van Nederland. Door gebrek aan materiaal en een tekort aan brand- en grondstoffen kwam de wederopbouw maar moeizaam op gang. Bovendien waren er nog grote infrastructurele problemen en was de financieringsregeling nog niet opgesteld. Om toch al een begin te maken aan de herbouw van boerderijen (en vooral het opstarten van de agrarische sector) werden noodboerderijen gebouwd. Deze werden op de funderingen van de verwoeste boerderijen opgetrokken en waren veelal gebouwd met het nog bruikbare materiaal van de verwoeste boerderij. De voorwaarde was, dat als de nieuwe boerderij gebouwd zou worden, de noodboerderij moest worden gesloopt. Aan het eind van 1945 waren er ruim 3500

noodboerderijen opgetrokken. Echter, tot dat moment was er nog geen enkele 'nieuwe' boerderij gebouwd.

In de loop van 1946 begon de vaart er echter in te komen. Nadat een eigenaar in aanmerking kwam voor herbouw van zijn boerderij, volgde een overleg tussen de eigenaar, architect en Afdeling Boerderijenbouw. Hierin werd besproken wat een voor het bedrijf geschikte boerderij was, in hoeverre gebruik kon worden gemaakt van restanten van de bestaande bouw en bestaande noodvoorzieningen konden worden ingepast in de nieuwbouw. Hierna stelde de architect een schetsontwerp op. Hierbij werd rekening gehouden met de maximale herbouwwaarde, de brandveiligheid en bedrijfshygiëne. Daarnaast werden normen over de woninginhoud (voortvloei uit de Woningwet 1901 met aanpassingen uit 1921 en 1931) en de geldende soberheidsvoorschriften in de plannen verwerkt. Nadat het plan was getoetst op de Afdeling Boerderijenbouw, volgde de aanbesteding.

Voor kleine boerderijen met een maximaal bedrijfsoppervlak van 15 ha waren naar aanleiding van een overheidsopdracht in 1947-1947 door ongeveer 50 architecten, 70 verschillende ontwerpen gemaakt. De ontwerpen beperkten zich bij deze boerderijen voornamelijk tot de woningen en het exterieur van het bedrijfsgedeelte, die waren samengesteld uit systematisch opgezette, genormaliseerde eenheden, waaraan naar behoefte eenheden konden worden toegevoegd en waarvan de indeling

flexibel was. De bestekken voor deze boerderijen konden rechtstreeks bij de Afdeling Boerderijenbouw worden besteld. Een uitvoerend architect kon dan met de bouw worden belast.

Traditionalisme en modernisme — De boerderijen die in de jaren veertig en vroege jaren vijftig werden gebouwd, kenmerken zich door de streekeigen karakteristiek, welke zich in Oost-Brabant vertaalt in de hoofdvorm van de langgevelboerderij (veelal met dwarsdeel) en in de traditionele vormtaal van de Delftse School. Deze Delftse School, geleid door de Delftse hoogleraar [REDACTED] [REDACTED] speelde een prominente rol in de Nederlandse architectuur van de jaren dertig en veertig, maar ook in de vroege wederopbouw. De stijl, die wordt gekarakteriseerd door haar sobere baksteenarchitectuur met gesloten baksteengevels, hoog opgaande pannendaken en eenvoudige traditionele hoofdvormen, viel goed in de smaak bij de over het algemeen traditioneel ingestelde plattelandsbevolking, die met een streekeigen bouwen de eigen culturele waarden wilden benadrukken. Deze traditionele vormgeving wordt gecombineerd met de uit de Wieringermeer overgenomen 'nieuwe'

bouwmaterialen en ideeën over een veilige, hygiënische en optimale inrichting van het achterhuis.²

Om een efficiëntere landbouwkundige exploitatie te kunnen realiseren, het tekort aan mankracht te kunnen opvangen, de bouw te kunnen verkorten en de kosten omlaag te brengen, bleek standaardisering onvermijdelijk. Al gedurende de oorlog werd gezocht naar bouwmethoden die het tekort aan mankracht en bouwmaterialen konden opvangen. Het BWB dacht nog niet na over geprefabriceerde boerderijen en een algemene Nederlandse standaardboerderij. Men streefde juist naar een streekeigen architectuur, waarbinnen een moderne bedrijfsvoering mogelijk was.

Pas vanaf 1947 kwamen vanuit de Afdeling Boerderijenbouw (tot 1947 BWB) de eerste stemmen op dat standaardisering noodzakelijk werd om de doelen te halen. In 1947 werden in de zwaarst getroffen provincies plannen voor standaardisering gemaakt. Per provincie werden werkgemeenschappen samengesteld uit een handjevol architecten. Ze kregen de opdracht om per streek een serie boerderijen te ontwerpen, waarbij gebruik moest worden

gemaakt van modules met vaste, door de Afdeling Boerderijenbouw verstrekte maten. Het idee was dat de verschillende elementen in elkaar konden worden geschoven, waardoor een boer op basis van deze losse modules zelf kon vaststellen welke indeling en grootte zijn boerderij kon krijgen. Nadat de standaardplannen door een hele reeks aan belangenorganisaties waren beoordeeld, volgde er een eindplan, dat eigendom werd van de Afdeling Boerderijenbouw. Deze ontwerpen moeten worden beschouwd als een eerste stap in een 'echt' standaardtype. Het zou nog tot de jaren vijftig duren voordat er een daadwerkelijke standaardisering, in de vorm van montagebouw ontstaat. Dit gebeurde in 1949 voor het eerst in de Noordoostpolder, waar 121 montageboerderijen van schokbeton werden gebouwd.

Hoewel beton in de boerderijbouw vanaf de jaren vijftig structureel meer werd toegepast vanwege haar intrinsieke waarden (duurzaam, sterk, goedkoop, brandveilig, weinig onderhoud, hygienisch, snelle opbouw), is het echter nooit echt van de grond gekomen en werd het materiaal vooral toegepast op onderdeelniveau. Zodoende bleef er ook ruimte om het streekeigen karakter van de boerderijen te respecteren.

Vanaf 1949 (na het vertrek van [REDACTED] wordt er vanuit de Afdeling Boerderijenbouw propaganda gevoerd voor een verregaande vereenvoudiging van boerderijen. Deze vereenvoudiging was veelal door kosten gedreven en er ontstond

² [REDACTED] was in de begin jaren dertig nauw betrokken bij de Wieringermeer, waar hij de supervisie kreeg over de nieuw aan te leggen dorpen en plattelandswoningen.

een strijd tussen progressieven en de meer behoudenden. Dit leidde steeds meer tot discussie, waarbij vanuit de progressieven werd gesteld dat de boerderij in eerste plaats moest worden gezien als een complex van productiegebouwen, welke uit de sfeer van traditie en sentiment moest worden gehaald. In de jaren vijftig ontstaan meerdere initiatieven en collectieven die als doel hebben een nieuwe boerderijarchitectuur te ontwikkelen. Deze initiatieven, met wisselend succes (wat betreft de mate waarop de plannen zijn gerealiseerd), kenmerken zich vooral vanwege hun gelede opzet. Deze gelede bouw werd aan het eind van de jaren veertig al in de Noordoostpolder toegepast. De gelede boerderij kenmerkt zich door een reeks (vaak) geschakelde volumes, elk met een eigen identiteit. De gebouwen zijn vaak functionalistisch van opzet, waarbij de vormgeving van de individuele volumes wordt bepaald door de specifieke functie. De gedachte was dat door deze standaardisering de boerderijbouw goedkoper kon worden gebouwd en tot een meer functionele bedrijfsvoering zou leiden. Dit bleek echter lang niet altijd het geval. Mede hierdoor is de streekeigen architectuur ook gedurende de jaren vijftig en zestig op grote schaal toegepast bij de bouw van nieuwe boerderijen.

2.2.2 Berlicum en wederopbouw

Voor Berlicum (en Brabant in het algemeen), hebben vooral de herfst en winter van 1944 een grote impact gehad. Berlicum bevond zich middenin het strijdtoneel tussen de Duitse bezetter en de geallieerden en heeft het zwaar te verduren gehad, waarbij grote delen van het dorp en de omliggende landerijen werden verwoest of zwaar beschadigd. Dit vertaalt zich in de hoge concentratie aan woonhuizen, kerken en boerderijen uit de wederopbouwperiode.

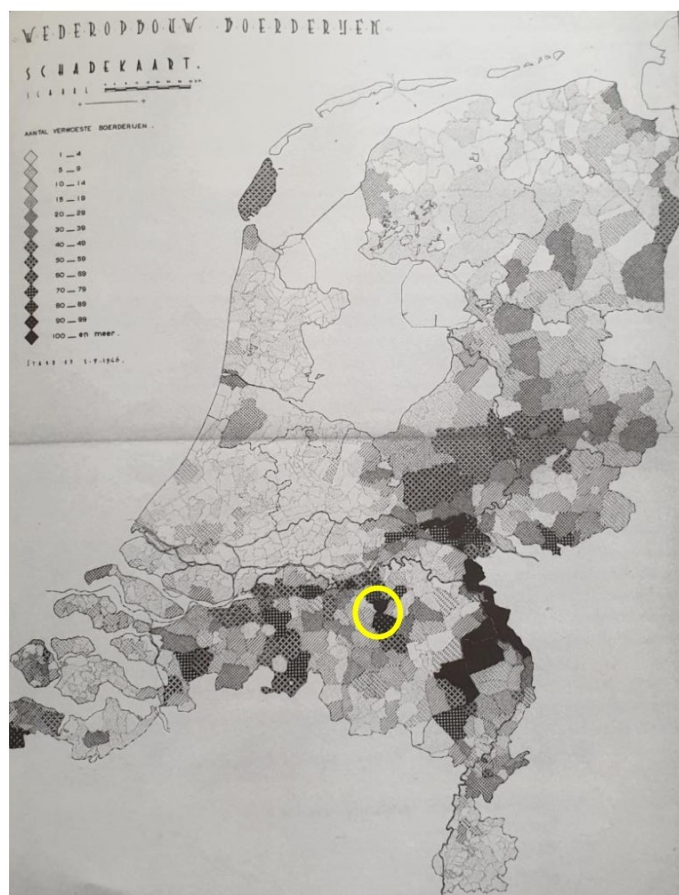
Sinds het begin van de eenentwintigste eeuw komt er veel meer waardering voor de architectuur die, in het kielzog van de verwoesting van de Tweede Wereldoorlog, in Nederland is gebouwd. Inventarisatierondes, ontsluiting van archieven en publicaties benadrukken het (architectuur)historisch belang van de Wederopbouwperiode, de periode tussen 1945 en 1965. Deze architectuurhistorische laag speelt ook in de huidige belevingswaarde van de ontwikkelingsgeschiedenis van de dorpen die tezamen de gemeente Berlicum vormen, een belangrijke rol. Het is dan ook van belang dat hier, zeker in het kader met de ontwikkelingen in de agrarische sector, aandacht aan wordt besteed.

Laar 11 te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

Afb. 4 Op de door het BWB opgetelde schadekaart in 1946, wordt het gebied rond Berlicum aangeduid als zeer zwaar getroffen (groot aantal verwoeste boerderijen: deels 90-99 en deels meer dan 100).

Bron: Elpers 2019, p.33.

Archief BWB — Uit de door het BWB opgestelde inventarisaties en kaarten, kan worden opgemaakt dat Berlicum een van de tijdens de nadagen van de oorlog, zwaarst getroffen gebieden was. Het aantal boerderijen dat de strijd had overleefd, was zeer beperkt. In de toenmalige gemeente Berlicum was het architectenbureau van architect en gemeentelijk hoofd Wederopbouw Boerderijen H. Tibosch verantwoordelijk voor de herbouw van de verwoeste boerderijen. In de periode 1944-1956 stelde hij voor 160 boerderijen in en rondom Berlicum en Middelrode een ontwerp op. Daarnaast zijn er nog eens 30 wederopbouwboerderijen van zijn hand in naburige dorpen bekend.³ Het gaat hier vrijwel allemaal om boerderijen van het langgeveltype, waaronder ook meerdere boerderijen aan Laar, Oud- en Nieuw Laar. Zijn boerderijen kenmerken zich alle door hun traditionalistische, door de Delftse School geïnspireerde vormtaal. De huizen zijn opgetrokken in een rode baksteen, gemetseld in staand of kettingverband, met een iets terugliggende voeg. De gevels waren voorzien van een trasraam, om optrekkend vocht te beperken. De daken zijn gedekt

³ In *Boerderijen. Categorieaal onderzoek Wederopbouw 1945-1965*, is een tweetal boerderijen van Tibosch als voorbeeld opgenomen. In het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen, welke zich momenteel bevindt bij het Meertens-instituut, is van ruim 110 boerderijen een individueel archief bewaard gebleven. Van sommige is het adres bekend, van boerderijen waarbij het adres onbekend is, dragen de objecten een nummer. Het archief is online in te zien op www.meertens.knaw.nl/bwb/page/gemeente/0845.

met rode pannen (riet was niet meer toegestaan vanwege brandgevaar). De voorhuizen hebben alle een formeel karakter, met rijk vormgegeven vensters en deuren, geplaatst onder hanenkammen of segmentbogen. Bij de achterhuizen is de invloed van de moderne bedrijfsvoering duidelijk herkenbaar. Aspecten als betonramen met ventilatiedorpels, de plafonds met holle bakstenen (vanwege brandgevaar), de grupstallen met betonnen vloer en afvoergoten, ventilatiesystemen, et cetera, zijn alle kenmerkend voor de uit de Wieringermeer overgenomen vernieuwingen in bedrijfsvoering.

Al met al dragen deze boerderijen, mede vanwege de architectonische samenhang die ze vertonen in hoge mate bij aan de karakteristiek van het buitengebied van Berlicum. Juist door de oorlogsschade (het nagenoeg volledig ontbreken van vooroorlogse boerderijen) en de bouwhausse in boerderijen die tussen 1946-1956 zijn ontstaan, neemt Berlicum een bijzondere positie in die gekoesterd dient te worden.

2.3 Korte beschrijving Laar 11

Van de boerderij is de oorspronkelijke bouwtekening behouden gebleven. De tekening is gedateerd 7 februari 1950 en is opgesteld door architect [REDACTED], namens het Bureau Wederopbouw Boerderijen. Als eigenaar wordt [REDACTED] vermeld (vader van de huidige eigenaar/bewoner).

De boerderij is in opzet nagenoeg identiek aan de situatie anno 1950. Uitzondering is de opzet van de dakkapellen en de dichtgezette poorten (waarvan de opzet nog herkenbaar is en de gehengduimen nog behouden zijn).

Hoofdropzet

De boerderij is opgebouwd als langgevelboerderij met dwarsdeel (doorrijschuur). Voorhuis en achterhuis zijn onder één doorlopend dak geplaatst. De dakschilden zijn bij de onderste twee dakpanrijen opgewipt. Aan de oostzijde is het achterhuis naar buiten toe uitgebouwd. Hierin is ook het oorspronkelijke toilet ondergebracht. Het oostelijke dakschild loopt door boven de uitbouw en is geknikt (volgt de belijning van de opgewipte dakpanrijen van het hoofdvolume). De gevels zijn opgetrokken in een donkerrode baksteen en in staand verband gemetseld. Het volume heeft geen trasraam of accentuering van de plint middels een rollaag. Onder de lichte dakoverstek draagt het metselwerk ietwat uit, waardoor een sobere decoratieve toets ontstaat.

Het dak is uitgevoerd als zadeldak met wolfseinden. Het is gedekt met de oorspronkelijke rode muldenpannen en heeft, conform het ontwerp, eenvoudige mastgoten. Op de zuidelijke nok en ter plekke van de brandmuur staat een forse bakstenen schoorsteen. De dakkapellen bij het voorhuis zijn door de huidige eigenaar toegevoegd en vervangen de oorspronkelijke kleinere exemplaren. Verspreid over de dakschilden liggen enkele kleine dakvensters (stalen exemplaren zijn authentiek).

Voorhuis

Algemeen — De gevelopeningen op de begane grond van het voorhuis zijn op de begane grond geplaatst onder een hanenkam (verwijzend naar de achttiende-eeuwse architectuur: conform stilistische kenmerken Delftse School) en hebben bakstenen lekdorpels. De vensters onder het wolfseind zijn onder rollagen geplaatst.

De vensters zijn alle in de loop van de tijd vervangen, maar hebben de oorspronkelijke vensterindeling behouden.

Westgevel — De entree bevindt zich aan de westzijde. De woonhuisgevel heeft een symmetrische opzet bestaande uit drie vensterassen, met in de centrale as de onder hanenkam geplaatste entree. De deur en het kozijn zijn vervangen en er is een luifel geplaatst.

Zuidgevel — De zuidelijke kopgevel heeft een symmetrische opzet, met op de begane grond twee vensters en onder het wolfseind een tweetal exemplaren. Tussen de vensters op de begane grond zit een authentieke keramische gevelsteen met afgebeeld Maria en kind: Onze Lieve Vrouwe Altijddurende Bijstand. De aanzet van de geveltop wordt geaccentueerd door twee bescheiden schouders.

Oostgevel — Het rechter deel van de oostgevel is volledig blind. In het rechter gedeelte zit, ter plekke van de keuken een groot

venster. Dat juist hier een groot venster zit, past binnen de typologie van de wederopbouwboerderij. Boerinnen werden nauw betrokken bij het tot stand komen van de typologie van de wederopbouwboerderij. Dit vertaalt zich vooral in de architectuur van het voorhuis. Een optimale lichtinval in de keuken, middels een groot venster, is een kenmerkend voorbeeld hiervan.

Achterhuis

De opzet van het achterhuis is eveneens gaaf behouden. Die ingrepen die zijn doorgevoerd, zijn aan de hand van bouwsporen duidelijk herkenbaar.

Westgevel — De westgevel telt een groot aantal stalvensters, geplaatst onder segmentboog. Van links naar rechts zien we: één betonvenster, twee jongere betonvensters (minder ronde toog), geplaatst in het opgemetselde vlak onder korfboog van de voormalige poort; een staldeur, uitgevoerd als boerendeur; vijf authentieke betonvensters; twee houten vensters, ter vervanging van de oorspronkelijke betonnen exemplaren (zelfde opzet).

De betonvensters zijn in materialisatie en opzet karakteristiek voor de wederopbouwperiode. Tussen de vensters en de bakstenen lekdorpel is een ventilatiestrook aangebracht (de betonvensters rusten op twee op de zij geplaatste bakstenen. Onder het dakschild zit een hooiluik. De licht uitkragende baksteenlijst wordt ter plekke van dit luik onderbroken en afgesloten door trapsgewijs uitkragende consoles. Op de tekening is hier een dakopbouw met

Vlaamse gevel weergegeven. Of deze er ook heeft gezeten, is onbekend.

Oostgevel — Bij de oostelijke gevel zien we van links naar rechts: het hoog geplaatste toiletraampje; de (vernieuwde) deur naar het voormalige voederlokaal; twee houten stalramen ter vervanging van de oorspronkelijke exemplaren (met behoud ventilatiestroken); vijf authentieke betonvensters; een staldeur (klampdeur); twee jongere betonvensters in de dichtgezette poortdoorgang onder betonlatei; één authentiek betonvenster. De stalvensters zijn aan de oostzijde per twee geclusterd, waardoor, ondanks dezelfde hoofdpzet, toch een duidelijk onderscheid tussen beide gevels is gecreëerd.

Noordgevel — De noordelijke kopgevel telt op de begane grond drie staldeuren, geplaatst onder kopse rollaag. De deuren zijn alle drie later toegevoegd. Dit is niet alleen te herleiden uit de bouwtekening, maar ook uit het afwijkende metselwerk rond de gevelopeningen. Onder het wolfseind zit nog het oorspronkelijke grote hooiluik.

De architectuur van het achterhuis is kenmerkend voor een aantal aspecten:

- De karakteristiek van de wederopbouwboerderij, waarbij nieuwe uitgangspunten met betrekking tot een efficiënte bedrijfsvoering, veiligheid en hygiëne zich met name in een nieuwe typologie van het achterhuis uitte. Het meest

tastbare bij Laar 11 zijn de betonvensters met ventilatiestroken (wat betreft exterieur).

- De oorspronkelijke karakteristiek van een gemengd bedrijf met de nadruk op de veeteelt. Dit uit zich in de grootte van de oorspronkelijke stallen en de aanwezigheid van de dwarsdeel met bescheiden tas (in de noordwest hoek).
- De wijziging van gemengd bedrijf naar een boerderij waar veeteelt dominant was. Dit uit zich in de dichtgezette poortopeningen en de herinrichting van het interieur van de voormalige deel en tas tot stallen.

Interieur

Hoewel bij een pand dat als cultuurhistorisch waardevol object wordt aangeduid, alleen het (vanaf de publieke ruimte zichtbare) exterieur van belang is, wordt hier kort ingegaan op het interieur. Temeer omdat er, met name wat betreft achterhuis sprake is van enkele voor de wederopbouw kenmerkende elementen. De oorspronkelijk stalinrichting met grupstallen is verdwenen. Een van de meest karakteristieke aspecten, is de opbouw van het plafond. Boven de stallen en het oostelijke deel van de voormalige schuur, zit een massief plafond, samengesteld uit holle bakstenen. Deze massieve zoldervloer wordt gedragen door gewapend betonnen en stalen balken, die worden ondersteund door stalen, ronde kolommen. Een dergelijke materialisatie werd vanuit brandpreventie door het Bureau Wederopbouw Boerderijen verplicht. Deze oorspronkelijke beton en holle baksteenconstructie is nog aanwezig.

De structuur en inrichting van het voorhuis is gaandeweg gewijzigd. Een karakteristiek aspect dat bij de boerderij nog gehandhaafd is, zijn de Bruynzeeldeuren (vier liggende panelen, waarbij het bovenste paneel veelal in glas (enkelruits of driedeling) was uitgevoerd). Dit type deur komt bij vrijwel alle wederopbouwboerderijen voor.

Laar 11 te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

Zuid- en oostgevel.

Oostgevel: links het voorhuis. Rechts de uitbouw van het achterhuis met (voorbij de brandmuur) het toilet.

De gevel van het achterhuis met oorspronkelijke indeling. Links de twee vervangen betonvensters.

De locatie van de poort onder latei is nog duidelijk herkenbaar. Ook de duimen zijn nog aanwezig.

Detail van de zuidgevel: schouder en licht-uitkragende platte lijst.

Zuidgevel en westgevel van het voorhuis.

Laar 11 te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

Gewelsteen met OL Vrouw v altijdd bijstand.

Symmetrische opzet gevel voorhuis met vensters onder hanenkam. De luifel en kapel zijn later toegevoegd.

Westgevel van het achterhuis. De voormalige poortopening onder korfboog is nog duidelijk herkenbaar.

Hooiluik, waarbij de uitkragende baksteenlijst wordt afgesloten door bakstenen consoles.

Achtergevel: de staldeuren op de begane grond zijn later toegevoegd.

Interieur: voormalige grupstal: karakteristieke constructie met plafond van holle bakstenen.

3 Waardenindicatie

Onderhavige waardenindicatie dient als onafhankelijke onderbouwing om vast te stellen of Laar 11 kan worden gekenmerkt als een cultuurhistorisch waardevol object.

Typologie — De boerderij is gebouwd in 1950 naar een ontwerp van architect ██████████, rayonarchitect voor het Bureau Wederopbouw Boerderijen. De boerderij is typologisch gezien karakteristiek voor de boerderijen die in de jaren na 1945 op grote schaal in het buitengebied van de gemeente Berlicum werden gebouwd. Kenmerkend hierbij is enerzijds de traditionele architectuur, zowel wat betreft opzet van de hoofdvorm (langgevelboerderij met dwarsdeel) als de detaillering en anderzijds wat betreft bedrijfsvoering gebouwd volgens de nieuwste inzichten (betonvensters voor een goede ventilatie, stenen plafonds vanwege de brandveiligheid, et cetera). Het pand heeft een hoge typologische waarde als voorbeeld van een (vroeg) wederopbouwboerderij, gebouwd door het BWB.

Architectuur — De traditionele, streekgebonden architectuur is niet alleen kenmerkend voor de vroege wederopbouwperiode in het algemeen, maar in het bijzonder ook voor het door het Bureau Wederopbouw Boerderijen (onder leiding van ██████████) beoogde beeld voor de moderne boerderij. De keuze voor de streekeigen, traditionele karakteristiek had bovendien een hoge symbolische waarde.

In materialisatie (baksteen, rode muldenpannen, hout bij het voorhuis) en in vormgeving (traditionele hoofdvorm langgevelboerderij, zadeldak met wolfseinden, sobere baksteenornamentiek, symmetrie van de gevels van het voorhuis, traditionele opzet vensters voorhuis, gebruik van hanenkammen en bakstenen lekdorpels) is Laar 11 een fraai voorbeeld van de in die tijd heersende esthetische, traditionalistische kenmerken. De moderne materialen die zijn toegepast in het achterhuis (de betonvensters) voegen zich naar de traditionele hoofdopzet van het gebouw en dragen bij aan de voor de wederopbouwperiode karakteristieke esthetica.

De boerderij is van belang als een representatief werk uit het oeuvre van een voor de naoorlogse boerderijenbouw belangrijke architect, ██████████⁴

Gaafheid — Bij het voorhuis zijn de dakkapellen en de entreeuilifel later toegevoegd. Dit zijn echter reversibele ingrepen. Hoewel de vensters zijn vervangen, is bij de nieuwe exemplaren de oorspronkelijke opzet behouden. Ook bij het achterhuis is de oorspronkelijke opzet nog duidelijk herkenbaar. Ondanks dat de

⁴ Het belang van architect ██████████ wordt door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in het deelrapport *Boerderijen, categoriaal onderzoek wederopbouw 1945-1965*, onderschreven: zie pp.91-92.

Laar 11 te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

grote schuurdeuren zijn verdwenen, is de oorspronkelijke situatie nog duidelijk herkenbaar (en reversibel). Al met al is sprake van een gaaf behouden hoofdopzet.

Ruimtelijk ensemble — In Berlicum in het algemeen en het gebied Laar-Oud Laar in het bijzonder is sprake van een zeer hoge concentratie boerderijen uit de wederopbouwperiode, in het bijzonder de periode 1945-1955. Als geheel vormt het landelijk gebied ten oosten van Berlicum als hierdoor een toonbeeld van de naoorlogse agrarische architectuur. Doordat vrijwel alle boerderijen uit de pen van één architect komen, H. Tibosch, is bovendien sprake van een sterk esthetisch samenhangend ensemble, waarbij tussen de gebouwen in detaillering, formaat en compositie toch een zeer aangenaam afwisselend geheel is ontstaan. Het ensemble van boerderijen draagt in hoge mate bij aan de kwaliteit van het buitengebied: de boerderijen versterken elkaar.

Cultuurhistorie — Laar 11 maakt deel uit van een groot aantal boerderijen dat in de periode meteen na de oorlog in het buitengebied van de gemeente Berlicum werd gebouwd. Het gegeven dat vrijwel alle boerderijen van na 1945 dateren, vormt indirect een belangrijke herinnering aan de verwoestingen die dit deel van het land in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog hebben doorstaan, waarbij vrijwel geen enkele vooroorlogse boerderij werd gespaard.

Ze vertegenwoordigen tegelijkertijd ook de veerkracht van de jaren na de oorlog en het belang dat vrijwel meteen na de bevrijding aan de agrarische sector werd gehecht. Mede door de inzet van het Bureau Wederopbouw Boerderijen, dat kon leunen op de ervaringen in de meest moderne ontwikkelingen in de agrarische sector die door de personeelsleden was opgedaan in de jaren dertig (Wieringermeer), kon binnen relatief korte tijd een groot aantal boerderijen weer worden herbouwd en de productie worden hervat (op een meer efficiënte wijze met daardoor een hogere productie).

Concluderend

Aan Laar 11 kan vanwege haar typologie, architectuur (esthetica), gaafheid en historische relatie tot het omliggende landschap, een hoge cultuur- en architectuurhistorische waarde worden toegekend en is aanwijzing als cultuurhistorisch waardevol object aan te bevelen.

4 Bronnen

- Gemeentearchief, bouwdoSSIers.
- Kaartenarchief Kadaster (topografische kaarten):
www.topotijdreis.nl
- Beeldbank Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (kadastrale minuutkaart): beeldbank.cultureelerfgoed.nl
- www.meertens.knaw.nl/bwb/page/gemeente/0845 (archief BWB).
- ██████████, *Boerderijen, categoriaal onderzoek wederopbouw 1945-1965*, Zeist 2007
- ██████████, *Wederopbouw boerderijen. Agrarisch erfgoed in de strijd over traditie en modernisering 1940-1955*, Rotterdam 2019.
- ██████████ 'Het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen', in: *Vakblad Vitruvius 3* (april 2008), pp.40-47.

Res nova Monumenten

Erfgoed in ontwikkeling

Postadres:

Internet:

Laar 27 Berlicum

Notitie waardenindicatie

Res nova Monumenten 2020

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	3
1.1	Opmaat.....	3
1.2	Opname en productie	3
2	Ligging en omschrijving	4
2.1	Ligging en cultuurhistorie.....	4
2.2	Wederopbouwboerderijen en architect.....	6
2.3	Korte beschrijving Laar 27	7
3	Waardenindicatie.....	14
4	Bronnen.....	16

Colofon, disclaimer en lay-outwijzer

Colofon:

Opdrachtgever: Gemeente Sint-Michiëlgestel

Repro's: Gemeente Sint-Michiëlgestel, [REDACTED]

[REDACTED] Res nova Monumenten

© 2020 Res nova Monumenten

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal of op papier, zonder voorafgaande toestemming van de opdrachtgever, en in overleg met Res nova Monumenten.

In het geval van publicatie, geheel of gedeeltelijk, van dit als intern rapport bedoeld document, kan het noodzakelijk zijn om auteursrechten, copyright, publicatierechten en/of andere rechten te regelen met Res nova Monumenten of derde partijen.

Disclaimer:

Het onderzoek van Res nova Monumenten heeft een onafhankelijk en pragmatisch karakter en is niet bedoeld voor wetenschappelijke doeleinden, maar voor besluitvormingsprocessen in het kader van beheer, behoud en ontwikkeling. Ieder onderzoek steunt wel op wetenschappelijke analyse en synthese en leidt vaak tot verrassende vondsten. De conclusies en aanbevelingen dragen het karakter van een advies, voor de opvolging waarvan Res nova Monumenten geen verantwoordelijkheid draagt.

Status rapport:

Dit rapport – versie 16 maart 2020 – verkeert in de conceptfase. Na ontvangst van eventuele opmerkingen van de opdrachtgever, wordt het rapport definitief gemaakt

Abbeiding omslag:

Zuid- en westgevel Laar 27.

1 Inleiding

1.1 Opmaat

De gemeente Berlicum kent een bijzonder hoge concentratie boerderijen die meteen na de Tweede Wereldoorlog, tussen 1945 en 1956 zijn gebouwd. Deze boerderijen vormen een stille getuige van de verwoestingen die gedurende de herfst en winter van 1944 in dit deel van Brabant hebben plaatsgevonden. Vooroorlogse boerderijen zijn in Berlicum zeer schaars en hebben alleen daarom al op gemeentelijk niveau een hoge zeldzaamheidswaarde. Dit schaarse aantal vooroorlogse boerderijen draagt, in aanvulling op het boerderijenareaal uit de naoorlogse periode, in hoge mate bij aan de karakteristiek van het buitengebied.

Een gedeelte van de in het buitengebied gelegen boerderijen is in de loop van de tijd verbouwd en fungeert als woonhuis, een deel is nog in bedrijf. Met de ontwikkelingen in de agrarische sector staan gemeenten met een hoge concentratie agrarische bebouwing voor een uitdaging: hoe om te gaan met deze boerderijen als ze niet meer als boerenbedrijf in gebruik zijn. Het is van belang dat hier op voorhand goed over wordt nagedacht, temeer ook vanwege de vaak hoge ruimtelijke en architectuurhistorische waarde die deze gebouwen vertegenwoordigen.

Een van de mogelijkheden die kunnen bijdragen aan behoud van boerderijen, is woningsplitsing. Vigerend beleid biedt hiervoor de

ruimte, met als voorwaarde dat de boerderij kan worden aangemerkt als cultuurhistorisch waardevol object.

Res nova Monumenten is gevraagd om een cultuurhistorische waardenindicatie voor Laar 27 op te stellen. De boerderij, gebouwd in de jaren dertig, is een van de weinige vooroorlogse boerderijen die de verwoestingen van de oorlog hebben doorstaan.

Deze notitie dient als onafhankelijke onderbouwing om vast te kunnen stellen of de boerderij als cultuurhistorisch waardevol object kan worden aangemerkt.

1.2 Opname en productie

Op 6 maart 2020 heeft een opname ter plaatse plaatsgevonden.

Deze notitie is van de hand van [REDACTED]

2 Ligging en omschrijving

2.1 Ligging en cultuurhistorie

Laar 27 is gelegen in het buitengebied ten oosten van Berlicum en ten noorden van Middelrode. Laar 27 maakt deel uit van een klein bebouwingscluster, bestaande uit een aantal boerderijen. Dit agrarisch cluster is in de loop van de tijd naar het oosten toe uitgebreid met enkele woonhuizen. De aanwezige boerderijen dateren vrijwel allemaal uit de wederopbouwperiode. Laar 27 vormt hierop de uitzondering en is tot de jaren dertig terug te voeren.

Op de locatie van Laar 27 is al aan het begin van de negentiende eeuw sprake van een boerenerf. Op de kadastrale minuutkaart van 1811-1832 zien we dat hier een haaks op de straat georiënteerde boerderij stond met ten noordoosten daarvan een vrijstaand volume (stal) en ten noorden een klein gebouw (vermoedelijk bakhuisje). Zoals blijkt uit diverse topografische kaarten, blijft de op de minuutkaart zichtbare situatie in hoofdopzet ongewijzigd tot de jaren dertig van de vorige eeuw.

Afb. 1 Luchtfoto van het buitengebied Laar-Nieuw Laar. Oud Laar 9 is geel omcirkeld.

Bron: ruimtelijkeplannen.nl

Afb. 2 Kadastrale minuutkaart, 1811-1832. De oorspronkelijke boerderij stond iets meer naar het oosten.

Bron: beeldbank Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.

Laar 27 te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

Afb. 3 Topografische kaart uit 1928. Op deze (en andere uit de periode 1850-1940 daterende) topografische kaarten zien we dat de locatie van de boerderij sinds de vroege negentiende eeuw ongewijzigd is.

Bron: www.topotijdreis.nl.

Bouw hoofdvolume — In de jaren dertig (exact jaartal onbekend), wordt op het boerenerf van Laar 27 de huidige boerderij opgericht. Deze is parallel aan de straat georiënteerd. Het hoofdvolume wordt gebouwd als een voor de regio karakteristieke langgevelboerderij met dwarsdeel.

Het gebouw is kenmerkend voor de jaren dertig in haar vormgeving. Dit uit zich het meest in de opzet van de westelijke

kopgevel, in het bijzonder de liggende vensters in de geveltop. Ook de gebruikte metselverband (met name het kettingverband: er zijn drie verschillende verbanden toegepast) en de zwarte muldenpannen (achterste dakschild) passen binnen de esthetica van het interbellum. De opzet van de oorspronkelijke stalvensteropeningen en de aanwezigheid van de staafankers laten zien dat we hier hebben te maken met een boerderijtypologie die duidelijk afwijkt van de vele wederopbouwboerderijen die in de omgeving zijn opgetrokken: Laar 27 sluit nog aan op de traditionele bouwtraditie.

Juist vanwege het onderscheid met de vele naoorlogse boerderijen in de omgeving, springt Laar 27 eruit.

Dat de boerderij de oorlog als een van de weinige heeft overleefd, is bijzonder. De in de gevels van de boerderij zichtbare kogelgaten zijn een fysieke herinnering dat ook deze boerderij niet volledig aan de gevechten is ontkomen.

Het achterhuis van de boerderij is na de oorlog wel nog gewijzigd. Deze wijziging houdt verband met de (nog) grotere nadruk die op de veeteelt werd gesteld. De poort van de deel werd dichtgezet en alle vensteropeningen werden, met behoud van de oorspronkelijke segmentboog, aangepast en voorzien van de voor de wederopbouwperiode (jaren vijftig- zestig) karakteristieke betonvensters.

Overige volumes — Gelijktijdig met de bouw van de boerderij wordt haaks op de achtergevel van de boerderij een stalvolume opgetrokken. Kijkende naar de positionering van deze stal, dan is het mogelijk dat deze (ten dele) is gebouwd op de fundamenten van de voormalige boerderij. Deze stal is in een later stadium naar achter toe uitgebreid. De stal valt buiten de context van onderhavige waardenindicatie en zal niet nader worden beschreven.

Ook de overige op het terrein aanwezige bijgebouwen, alle opgetrokken vanaf de jaren zestig, vallen buiten deze waardenindicatie.

Afb. 4 De stal achter de langgevelboerderij.

2.2 Wederopbouwboerderijen en architect H. Tibosch

Laar 27 is gebouwd aan het eind van de jaren dertig en is, zoals al aangegeven in de vorige paragraaf, een van de weinige nog behouden vooroorlogse boerderijen in de voormalige gemeente Berlicum.

In Berlicum werd, vrijwel meteen na de Tweede Wereldoorlog, op grote schaal begonnen met de herbouw van de verwoeste boerderijen. De herbouw werd begeleid door het in 1940 opgerichte Bureau Wederopbouw Boerderijen.¹ Het BWB werd geleid door ██████████ ██████████ en diens Bouwkundige Afdeling hadden in de jaren dertig, bij de ontwikkeling van de nieuwe Wieringermeerpolder ervaring opgedaan met het ontwerpen van een nieuw type boerderij. Dit boerderijtype kenmerkte zich door haar traditionele vormtaal enerzijds en het toepassen van nieuwe materialen en technieken ten behoeve van

1 De karakteristiek van de wederopbouwboerderij wordt kort behandeld omdat deze zo kenmerkend is voor het buitengebied van Berlicum. Daarnaast is ze relevant vanwege de architect die verantwoordelijk is voor alle gebouwen boerderijen in de periode 1945-1956, ██████████. Uitgebreide informatie over de wederopbouwboerderij is te vinden in: ██████████, *Boerderijen, categoriaal onderzoek wederopbouw 1945-1965*, Zeist 2007; ██████████, *Wederopbouw boerderijen. Agrarisch erfgoed in de strijd over traditie en modernisering 1940-1955*, Rotterdam 2019; ██████████ 'Het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen', in: *Vakblad Vitruvius 3* (april 2008), pp.40-47.

een optimaal efficiënt lopend bedrijf met oog voor hygiëne en (brand)veiligheid anderzijds.

De ervaringen van de BWB in de jaren dertig en de daarbij ontstane inzichten in de boerderijbouw leidde in de vroege wederopbouwperiode tot een landelijk herbouwbeleid waarbij streekeigen architectuur en moderne inzichten werden samengebracht. In gemeenten als Berlicum, waar vrijwel alle boerderijen moesten worden herbouwd, heeft dit geresulteerd in een heel herkenbaar, typologisch en esthetisch samenhangend boerderijenbestand. Dit komt vooral ook omdat alle wederopbouwboerderijen zijn ontworpen door één architect, de uit Berlicum afkomstige [REDACTED] werd door het BWB aangewezen als gemeentelijk hoofd Wederopbouw Boerderijen. In de periode 1944-1956 stelde hij voor 160 boerderijen in en rondom Berlicum en Middelrode een ontwerp op. Daarnaast zijn er nog eens 30 wederopbouwboerderijen van zijn hand in naburige dorpen bekend.²

² In *Boerderijen. Categorieel onderzoek Wederopbouw 1945-1965*, is een tweetal boerderijen van Tibosch als voorbeeld opgenomen. In het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen, welke zich momenteel bevindt bij het Meertens-instituut, is van ruim 110 boerderijen een individueel archief bewaard gebleven. Van sommige is het adres bekend, van boerderijen waarbij het adres onbekend is, dragen de objecten een nummer. Het archief is online in te zien op www.meertens.knaw.nl/bwb/page/gemeente/0845.

Tibosch was al vóór de oorlog als architect in Berlicum gevestigd. Aangezien Laar 27 duidelijk onder architectuur is gebouwd en er op vlakken ook gelijkenissen met de naoorlogse boerderijen te zien zijn, is het zeer aannemelijk dat hij ook verantwoordelijk is voor de in de jaren dertig gebouwde boerderij.

2.3 Korte beschrijving Laar 27

Hoofdopzet

De boerderij is opgebouwd als langgevelboerderij met dwarsdeel. Voorhuis en achterhuis zijn onder één doorlopend dak geplaatst. De gevels zijn opgetrokken in een donkere bruinrode baksteen. Wat meteen opvalt, is dat de gevels alle anders zijn opgemetseld. De zuidgevel is gemetseld in Vlaams verband (afwisselend strek en kop), de westgevel en de noordgevel van het voorhuis in staand verband en de oostgevel en noordgevel van het achterhuis in kruisverband. De reden voor deze verschillende toegepaste metselverbanden is onbekend, maar zeer opvallend. Bij het voegwerk zijn de stootvoegen uitgevoerd als knipvoeg. Verspreid over de gevels zijn kleine lichte plekken zichtbaar. Het betreft hier schade van kogelinslagen.

Het volume heeft aan alle zijden een trasraam dat wordt afgesloten door een kopse rollaag. Het tras is gemetseld in staand verband. De langgevels worden afgesloten door een licht-

uitkragende rollaag. Deze rollaag is bij de kopgevels ter afsluiting van de geveltop doorgetrokken.

Het dak is uitgevoerd als zadeldak en eindigt op de gevel (speciezoom op de gevelrand). Het dak is gedekt met muldenpannen. Op het zuidelijke schild betreft het rode pannen, op het noordelijke schild zijn deze zwart gesmoord. Het is zeer aannemelijk dat de boerderij van oorsprong volledig van zwarte pannen voorzien was en dat na de oorlog de niet-beschadigde pannen zijn gesorteerd, de oude pannen op het achterste schild zijn gelegd en nieuw rode pannen (ook in lijn met de karakteristiek van de wederopbouwboerderijen) op het voorste dakschild zijn geplaatst. De kunststoffen bakgoten zijn niet authentiek. Op het dak van het voorhuis staat, halverwege de westelijke kamers en ter plekke van de brandmuur, een oorspronkelijke bakstenen schoorsteen. Verspreid over de dakschilden liggen enkele moderne dakvensters.

Voorhuis

Algemeen — Het voorhuis is in opzet gaaf behouden. Alleen in de achtergevel is het voormalige brede keukenvenster naar beneden toe doorgetrokken en voorzien van Franse deuren. De gevelopeningen zijn geplaatst onder een strekse rollaag (kenmerkend voor de jaren dertig). De vensters hebben allemaal bakstenen lekdorpels. De huidige vensters en deuren zijn niet oorspronkelijk. De vensters hebben wel nog de oorspronkelijke

opzet: T-vensters op de begane grond en stolpramen op de verdieping (topgevel westzijde).

Zuidgevel — De zuidgevel van het voorhuis heeft een symmetrische opzet, bestaande uit drie vensterassen, met in de centrale as de entree. De deur ligt ietwat verdiept in de gevel en is voorzien van een granito stoepje. In het oorspronkelijk kozijn met bovenlicht is een moderne veelpaneels deur geplaatst. De vensters zijn voorzien van imitatieluiken (klampluiken). Het is niet aannemelijk dat er van oorsprong luiken zijn geweest.

Westgevel — De westelijke kopgevel heeft een symmetrische hoofdopzet. Op de begane grond zitten brede T-vensters met imitatieluiken. De twee 'liggende' vensters in de geveltop zijn wat betreft opzet kenmerkend voor de interbellumperiode. Ook hier zijn de luiken een latere toevoeging en enkel bedoeld als esthetische toevoeging.

Noordgevel — Het rechter gedeelte van de achtergevel is blind. In het linker deel zitten de al genoemde Franse deuren. Uit de breedte van de gevelopening onder (authentieke) rollaag kan worden opgemaakt dat hier van oorsprong een breed keukenvenster heeft gezeten (dat hier de keuken zat, is nog herkenbaar aan de grote schouwombouw die aanwezig is). Het plaatsen van een dergelijk groot venster bij de keuken wordt in de wederopbouwperiode gemeengoed. Dat bij deze boerderij al sprake was van een dergelijk breed venster, laat zien dat de

ontwikkeling waarbij de boerin meer invloed kreeg bij de bouw van het huis, al vóór de oorlog was ingezet.³

Achterhuis

Algemeen — De hoofdopzet van het achterhuis is grotendeels gaaf behouden. Wel zijn alle vensters in de jaren vijftig-zestig vervangen door exemplaren van een kleiner formaat (en deels later opnieuw vervangen) en is de poort dichtgezet. Hierbij is de oorspronkelijke situatie nog wel duidelijk herkenbaar (en indien gewenst zonder schade reversibel). In detaillering is er een duidelijk verschil met de zichtgevels en de achtergevel. Laatstgenoemde is soberder van opzet.

Zuidgevel — De structuur van de zuidgevel is nog gaaf behouden. Van links naar rechts zien we: twee houten stalvensters; een staldeur (klampdeur); twee betonnen stalvensters; een dichtgezette poortopening met daarin twee betonnen stalvensters; één betonnen stalvenster.

De betonvensters met ventilatiedorpel zijn kleiner dan de oorspronkelijke exemplaren. De jaren-dertig vensters waren circa 10 centimeter breder en iets hoger (lekdorpel zat lager). Ze hadden

bakstenen lekdorpels (in de oostgevel is deze bij één venster nog aanwezig). Bij de plaatsing van de betonvensters is aan één zijde een kolom koppen opgemetseld. De oorspronkelijke segmentboog met opvallende kuif (vijf strekken) is bij de aanpassing behouden. De twee linker vensters zijn in een later stadium opnieuw vervangen door houten exemplaren met geglazuurde vensterdorpeltegels. Deze zijn in de gevelopening van de in de jaren vijftig-zestig geplaatste betonvensters gezet.

De oorspronkelijke poort is in de loop van de tijd dichtgemetseld en voorzien van soortgelijke betonvensters als de overige exemplaren. Echter, hier zijn geen betonnen ventilatiedorpels, maar 'rust' het kozijn op twee op de zij geplaatste bakstenen en zijn er bakstenen lekdorpels: de poort is dan ook vrijwel zeker op een later moment dichtgezet dan dat de betonnen stalvensters werden geplaatst. Meteen onder de poortlatei zit een voormalig hooi- of graan/korenluik. Deze is in een later stadium weer dichtgezet.

De plaatsing van de poort onder betonlatei is kenmerkend voor de interbellumperiode. Het vormt bovendien een sterk (esthetisch) verschil met de meer traditionalistische korfbogen die bij de wederopbouwboerderijen zichtbaar zijn.

Links van de voormalige poortopening is een rij staafankers te zien. Dit is een duidelijke indicatie dat het hier een vooroorlogse boerderij betreft, waar de stal niet door een (brandveilige) holle

³ In Elpers 2019 wordt uitvoerig ingegaan op de rol van de boerin in de ontwikkelingen binnen het boerenbedrijf (pp. 204-217).

baksteenvloer (zoals is voorgeschreven bij de wederopbouwboerderijen) maar door een houten balklaag wordt overspannen.

Oostgevel — De oostelijke kopgevel heeft nog haar oorspronkelijke jaren-dertig opzet. Ook hier zijn de drie stalvensters, met behoud van de segmentbogen met baksteenkuif, in de jaren vijftig-zestig door betonvensters vervangen. Wat meteen opvalt is dat het centrale venster geen ventilatiedorpel heeft, maar nog de oorspronkelijke bakstenen lekdorpel (breder dan het venster) heeft.

In de geveltop zit een groot hooiluik, geplaatst onder een soortgelijke segmentboog met kuif. De met kraaldelen opgeklampte deur is authentiek. Helemaal bovenin de nok zit een dichtgezet, rond uilengat.

Onder het hooiluik zitten twee staafankers van de oorspronkelijke houten balklaag van de hooizolder (zoldering is verdwenen).

Noordgevel — De noordgevel is, zoals al aangegeven, soberder van opzet. De gevelopeningen zijn hier onder een segmentboog zonder kuif geplaatst. De gevelstructuur is authentiek. Van links naar rechts zien we: twee staldeuren, waarbij het linker exemplaar is voorzien van een moderne deur (op de oorspronkelijke duimen gehangen) en het rechter exemplaar is dichtgemetseld; een betonnen stalvenster dat smaller is dan de segmentboog; een dichtgemetselde staldeur; twee smallere stalvensters, waar in een later stadium (na de jaren zestig) een breder betonvenster met

rechte bovendorpel is geplaatst en waarbij het rechter exemplaar later opnieuw is vervangen door een houten venster.

Algemeen beschouwd, is de architectuur van het achterhuis in de huidige opzet kenmerkend voor een aantal aspecten:

- De karakteristiek van de jaren-dertig boerderij met de opvallend gedetailleerde vensteropeningen (segmentboog met kuif); de knipvoeg; de poort onder betonlatei.
- De oorspronkelijke karakteristiek van een gemengd bedrijf met de nadruk op de veeteelt. Dit uit zich in de grootte van de oorspronkelijke stallen en de aanwezigheid van de dwarsdeel met grote poort (geen doorrijschuur) en bescheiden tas (in de zuidwest hoek: geen staldeur).
- De aanpassing van de stalvensters in de jaren vijftig-zestig conform de dan gestandaardiseerde opzet van betonvensters met ventilatiedorpel, maar met behoud van de oorspronkelijke vensteropeningen.
- De wijziging van gemengd bedrijf naar een boerderij waar veeteelt dominant was. Dit uit zich in de dichtgezette poortopening.

Laar 27 te Berlicum

waardenindicatie

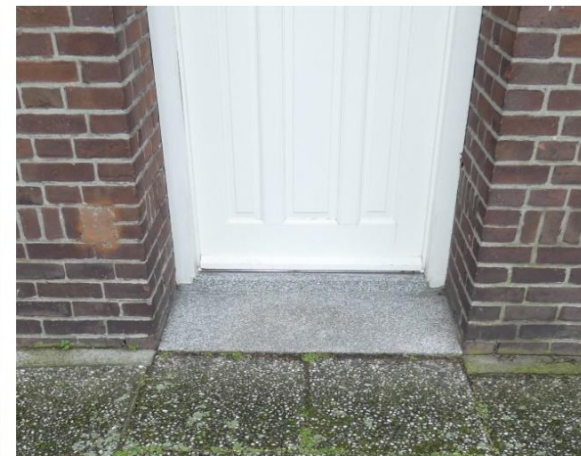
16 maart 2020

Zuidgevel van de boerderij, gemetseld in Vlaams verband. .

Symmetrische opzet van de voorgevel met centraal geplaatste entree.

Detail van de verdiepte geplaatste entree met granito stoepje.

Westelijke kopgevel met liggende vensters op de verdieping.

Detail van de westgevel, gemetseld in staand verband.

Knipvoegjes bij de stootvoegen.

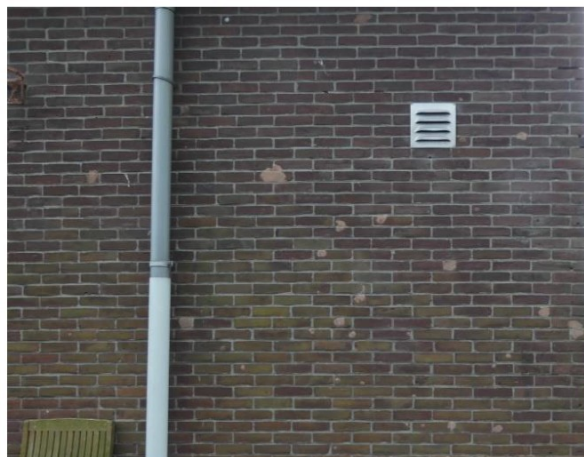
Laar 27 te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

Noordgevel van het voorhuis. Het keukenvenster is naar beneden toe verlaagd tot tuindeuren.

De schade van de kogelgaten uit de oorlog zijn her en der nog duidelijk herkenbaar.

Achterhuis, linker gedeelte van de westgevel. De houten vensters links zijn vrij modern.

Voormalige poortopening onder betonlatei: kenmerkend opzet voor de jaren dertig.

De jaren vijftig-zestig betonvensters zijn in het oorspronkelijke vensteropening geplaatst, met behoud van de segmentboog met kuif.

Zuidoost hoek van het achterhuis.

Laar 27 te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

Groot authentiek hooiluk met geheel boven in de nok een dichtgezet rond uilengat.

Centraal venster in de oostgevel. Het enige venster waar naast de segmentboog met kuif ook de bakstenen lekdorpel is bewaard.

Noordgevel van het achterhuis. Het dak is bij de storm in februari zwaar beschadigd.

Dichtgemetselde staldeur in de achtergevel.

Dichtgemetselde staldeur en twee detonerende vensters onder de smallere segmentbogen.

Impressie van het interieur van het achterhuis: de oorspronkelijke indeling is volledig verdwenen.

3 Waardenindicatie

Onderhavige waardenindicatie dient als onafhankelijke onderbouwing om vast te stellen of Laar 27 kan worden gekenmerkt als een cultuurhistorisch waardevol object.

Typologie — De boerderij is gebouwd in de jaren dertig en is typologisch gezien karakteristiek voor de regio (langevelboerderij met dwarsdeel) en in het bijzonder voor de jaren dertig (opzet poort onder latei; nog sprake van traditionele constructie achterhuis).

Architectuur — Laar 27 is gebouwd in de esthetische traditie van de jaren dertig. Elementen zoals de (verschillende) metselverbanden, in het bijzonder het Vlaams verband), de liggende vensters, de karakteristieke detaillering van de ontlastingsbogen en het onder een rechte latei plaatsen van de poort, dragen in hoge mate bij aan de geheel eigen verschijningsvorm. Dit onderscheid wordt verder benadrukt door het groot aantal traditionele, streekgebonden, wederopbouwboerderijen in de directe omgeving.

Hoewel de betonvensters met ventilatiedorpels niet authentiek zijn, zijn ze wel kenmerkend voor de wederopbouwperiode (alle wederopbouwboerderijen hadden dergelijke vensters), maar ze zijn ook op een voor het oorspronkelijke pand sympathieke wijze geplaatst.

De boerderij is bovendien van belang als voorbeeld van een vooroorlogse boerderij uit het oeuvre van de voor de naoorlogse boerderijenbouw belangrijke architect, ██████████.⁴

Gaafheid — Laar 27 is wat betreft hoofdopzet en gevelstructuur gaaf behouden. Aanpassingen die zijn doorgevoerd zijn duidelijk herkenbaar en reversibel en hebben slechts een beperkte invloed op de belevingswaarde van de oorspronkelijk situatie.

Zeldzaamheid — In de voormalige gemeente Berlicum is het aantal vooroorlogse boerderij als gevolg van de verwoestingen in met name 1944, zeer beperkt. Laar 27 heeft hierdoor op lokaal (en regionaal) gebied een hoge zeldzaamheidswaarde als voorbeeld van een vooroorlogse, in het bijzonder jaren-dertig, boerderij.

Ruimtelijk ensemble — In Berlicum in het algemeen en het gebied Laar-Oud Laar in het bijzonder is sprake van een zeer hoge concentratie boerderijen uit de wederopbouwperiode, in het bijzonder de periode 1945-1955. Als geheel vormt het landelijk gebied ten oosten van Berlicum als hierdoor een toonbeeld van de naoorlogse agrarische architectuur. Doordat vrijwel alle boerderijen

██████████

⁴ Hoewel er geen tekeningen zijn, is het op stilistische gronden en het gegeven dat Tibosch al vóór de oorlog een bureau voerde te Berlicum, zeer aannemelijk dat hij de architect was.

Laar 27 te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

uit de pen van één architect komen, [REDACTED], is bovendien sprake van een sterk esthetisch samenhangend ensemble, waarbij tussen de gebouwen in detaillering, formaat en compositie toch een zeer aangenaam afwisselend geheel is ontstaan. Het beperkt aantal vooroorlogse boerderijen vormt binnen dit vrij homogene boerderijensemble een bijzonder accent, temeer omdat het (wat betreft Laar 27) inzicht geeft in het verschil in boerderijbouw van kort vóór en meteen na de oorlog.

Het ensemble van boerderijen draagt in hoge mate bij aan de kwaliteit van het buitengebied: de boerderijen versterken elkaar.

Cultuurhistorie — Laar 27 bevindt zich als jaren dertig boerderij in een omgeving met een groot aantal boerderijen dat in de periode meteen na de oorlog in het buitengebied van de gemeente Berlicum werd gebouwd. Het gegeven dat vrijwel alle boerderijen van na 1945 dateren, vormt indirect een belangrijke herinnering aan de verwoestingen die dit deel van het land in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog heeft doorstaan, waarbij vrijwel geen enkele vooroorlogse boerderij werd gespaard. Laar 27 vormt, zeker binnen het gebied Laar-Oud Laar, de enige herinnering aan het vooroorlogse agrarische areaal en toont tot op heden de fysieke sporen van de verwoestende strijd die hier is uitgevochten (de vele kogelgaten).

Concluderend

Aan Laar 27 kan vanwege haar leeftijd (vooroorlogs), typologie, architectuur (esthetica), gaafheid van de hoofdstructuur en de historische relatie tot het omliggende landschap en de nabijgelegen boerderijen, een hoge ruimtelijke en cultuur- en architectuurhistorische waarde worden toegekend en is aanwijzing als cultuurhistorisch waardevol object aan te bevelen.

4 Bronnen

- Gemeentearchief, bouwdoSSIers.
- Kaartenarchief Kadaster (topografische kaarten):
www.topotijdreis.nl
- Beeldbank Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (kadastrale minuutkaart): beeldbank.cultureelerfgoed.nl
- www.meertens.knaw.nl/bwb/page/gemeente/0845 (archief BWB).
- ██████████, *Boerderijen, categoriaal onderzoek wederopbouw 1945-1965*, Zeist 2007
- ██████████, *Wederopbouw boerderijen. Agrarisch erfgoed in de strijd over traditie en modernisering 1940-1955*, Rotterdam 2019.
- ██████████, 'Het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen', in: *Vakblad Vitruvius 3* (april 2008), pp.40-47.

Res nova Monumenten

Erfgoed in ontwikkeling

Postadres:

Internet:

Laar 32-32a Berlicum

Notitie waardenindicatie

Res nova Monumenten 2020

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	3
1.1	Opmaat.....	3
1.2	Opname en productie	3
2	Ligging en omschrijving	4
2.1	Ligging en cultuurhistorie.....	4
2.2	Wederopbouwboerderijen.....	5
2.2.1	Typologie van de boerderij.....	5
2.2.2	Berlicum en wederopbouw	11
2.3	Korte beschrijving Laar 11	13
3	Waardenindicatie.....	21
4	Bronnen.....	24

Colofon, disclaimer en lay-outwijzer

Colofon:

Opdrachtgever: Gemeente Sint-Michiëlsgestel

Repro's: Gemeente Sint-Michiëlsgestel

Res nova Monumenten

© 2020 Res nova Monumenten

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal of op papier, zonder voorafgaande toestemming van de opdrachtgever, en in overleg met Res nova Monumenten.

In het geval van publicatie, geheel of gedeeltelijk, van dit als intern rapport bedoeld document, kan het noodzakelijk zijn om auteursrechten, copyright, publicatierechten en/of andere rechten te regelen met Res nova Monumenten of derde partijen.

Disclaimer:

Het onderzoek van Res nova Monumenten heeft een onafhankelijk en pragmatisch karakter en is niet bedoeld voor wetenschappelijke doeleinden, maar voor besluitvormingsprocessen in het kader van beheer, behoud en ontwikkeling. Ieder onderzoek steunt wel op wetenschappelijke analyse en synthese en leidt vaak tot verrassende vondsten. De conclusies en aanbevelingen dragen het karakter van een advies, voor de opvolging waarvan Res nova Monumenten geen verantwoordelijkheid draagt.

Status rapport:

Dit rapport – versie 16 maart 2020 – verkeert in de conceptfase.

Na ontvangst van eventuele opmerkingen van de opdrachtgever, wordt het rapport definitief gemaakt

Afbeelding omslag:

Noord- en westgevel Laar 32-32a.

1 Inleiding

1.1 Opmaat

De gemeente Berlicum kent een bijzonder hoge concentratie boerderijen die meteen na de Tweede Wereldoorlog, tussen 1945 en 1956 zijn gebouwd. Al deze gebouwen komen uit de koker van één architect, de uit Berlicum afkomstige H. Tibosch. Het overgrote deel van deze boerderijen is nog aanwezig en dragen in hoge mate bij aan de karakteristiek van het buitengebied. Een gedeelte van de boerderijen is in de loop van de tijd verbouwd en fungeert als woonhuis, een deel is nog in bedrijf. Met de ontwikkelingen in de agrarische sector staan gemeenten met een hoge concentratie agrarische bebouwing voor een uitdaging: hoe om te gaan met deze boerderijen als ze niet meer als boerenbedrijf in gebruik zijn. Het is van belang dat hier op voorhand goed over wordt nagedacht, temeer ook vanwege de vaak hoge ruimtelijke en architectuurhistorische waarde die deze gebouwen vertegenwoordigen.

Een van de mogelijkheden die kunnen bijdragen aan behoud van boerderijen, is woningsplitsing. Vigerend beleid biedt hiervoor de ruimte, met als voorwaarde dat de boerderij kan worden aangemerkt als cultuurhistorisch waardevol object.

Res nova Monumenten is gevraagd om een cultuurhistorische waardenindicatie voor de boerderij, Laar 32-32a op te stellen. Deze

notitie dient als onafhankelijke onderbouwing om vast te kunnen stellen of de boerderij als cultuurhistorisch waardevol object kan worden aangemerkt.

1.2 Opname en productie

Op 5 maart 2020 heeft een opname ter plaatse plaatsgevonden.

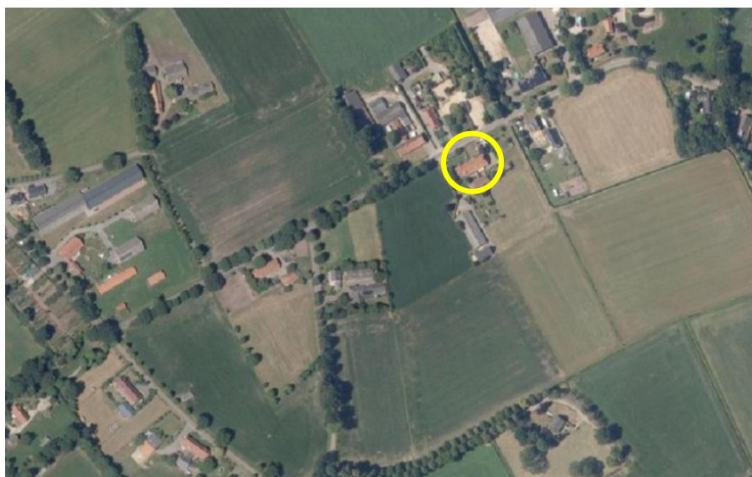
Deze notitie is van de hand van [REDACTED]

2 Ligging en omschrijving

2.1 Ligging en cultuurhistorie

Laar 32 is gelegen in het buitengebied ten oosten van Berlicum en ten noorden van Middelrode. Laar 32 maakt deel uit van een klein bebouwingscluster, bestaande uit een aantal boerderijen uit de wederopbouwperiode en jaren dertig (nummer 27). Dit agrarisch cluster is in de loop van de tijd naar het oosten toe uitgebreid met enkele woonhuizen.

Afb. 1 Luchtfoto van het buitengebied Laar-Nieuw Laar. Laar 32-32a is rood omcirkeld.

Bron: ruimtelijkeplannen.nl

Het huidige boerenerf wordt pas na de oorlog op de huidige locatie, aan de Laar aangelegd. Oorspronkelijk lag het boerenerf meer naar het zuidwesten, midden in de landerijen die bij de boerderij hoorden. Uit de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels, horende bij de kadastrale minuutkaart van 1811-1832, blijkt dat de locatie van het huidige boerenerf (voorheen bouwland) en de voormalige boerderij toebehoorden aan één eigenaar, [REDACTED]

Afb. 2 Kadastrale minuutkaart, 1811-1832. De oorspronkelijke boerderij stond iets meer naar het oosten (rode cirkel).

Bron: beeldbank Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.

Afb. 3 Topografische kaart uit 1870. Hier is dezelfde opzet als op de kadastrale minuutkaart zichtbaar. .

Bron: www.topotijdreis.nl.

2.2 Wederopbouwboerderijen

Inleiding — Aangezien Laar 32 is gebouwd in de jaren na de Tweede Wereldoorlog, en deze, zoals blijkt uit de oorspronkelijke bouwtekening, is ontworpen door het Bureau Wederopbouw Boerderijen, is het, voordat de boerderij wordt behandeld, kort aandacht te besteden aan de typologie van de

wederopbouwboerderij en de context waarin deze tot stand is gekomen.¹

2.2.1 Typologie van de boerderij

Ontwikkeling van de boerderij in het interbellum — Nederland kent een grote diversiteit aan vooroorlogse boerderijtypes. Deze types zijn streekgebonden, waarbij tradities, verschil in bedrijfstypen, samenhang met de grondsoort en kavelindeling, et cetera, bepalend zijn geweest voor de specifieke verschijningsvorm. De hoofdvormen van deze streekeigen volumes wijzigden gedurende diverse eeuwen nauwelijks. In het interbellum, de periode tussen de twee wereldoorlogen, komt hier geleidelijk aan verandering in. Aspecten als de invoering van de Woningwet in 1901, maar ook de introductie van nieuwe bouwmaterialen, speelden hierbij een rol. Daarnaast werd de boerderijbouw steeds meer uit handen van timmermannen en aannemers genomen en werden plannen voor nieuwe boerderijen door architecten opgesteld: de karakteristiek

¹ De tekst over de typologie van de wederopbouwboerderij is grotendeels gebaseerd op: [redacted], *Boerderijen, categoriaal onderzoek wederopbouw 1945-1965*, Zeist 2007; [redacted], *Wederopbouw boerderijen. Agrarisch erfgoed in de strijd over traditie en modernisering 1940-1955*, Rotterdam 2019; [redacted] 'Het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen', in: *Vakblad Vitruvius 3* (april 2008), pp.40-47.

van de boerderij sloot aan op de algemene ontwikkelingen in esthetica.

De inpoldering van de Wieringermeer en de ontginning van dit nieuwe land in de jaren '30, heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de boerderijtypologie en heeft de basis gevormd voor de boerderijbouw uit de wederopbouwperiode. Bij de boerderijen in de Wieringermeerpolder zien we voor het eerst dat boerderijen seriematig worden gebouwd door de Staat der Nederlanden (de eigenaar van de polders). Hierbij werden vijf standaardtypes ontwikkeld, waarbij de vormgeving was gebaseerd op een gemiddelde van alle Nederlandse boerderijtypes (echter in hoofdopzet duidelijk ter herleiden tot de Friese stelp en koprompboerderij). De boerderij werden gekenmerkt door nieuwe materialen, zoals gelamineerde schuurspanten en betonnen vensters met ventilatiedorpel. De concepten die in de Wieringermeer werden toegepast (standaardisatie, nieuwe materialen en rationele vormgeving) werden tijdens de Tweede Wereldoorlog (eerste wederopbouwfase) en na de Tweede Wereldoorlog (tweede wederopbouwfase) bepalend in de boerderijbouw.

De eerste wederopbouwfase: gedurende de oorlog — In de periode 1940-1945 werd er in ons land een enorme schade geleden. Wat betreft het platteland werd in de beginperiode vooral in mei 1940 grote schade verricht. Ruim 800 boerderijen werden (veelal uit voorzorg) gesloopt of verwoest. Aanvullende

schade aan bebouwing en land werd verder vergroot doordat grote delen van het platteland werden geïnundeerd. Het meest getroffen gebied was de Grebbelinie in de Gelderse Vallei.

De wederopbouw van ruim 300 boerderijen in dit gebied vond al binnen een jaar plaats. Deze voortvarende aanpak was ingezet omdat de agrarische sector een belangrijke rol speelde in de voedselvoorziening. De snelheid waarmee de boerderijen weer werden gebouwd hangt verder samen met het gegeven dat er een aparte instelling werd opgericht om de (eerste) wederopbouw in goede banen te leiden: het Bureau Wederopbouw Boerderijen (BWB).

Het BWB werd opgericht op 15 juli 1940. De Bouwkundige Afdeling van de Wieringermeerdirectie, onder leiding van ir. [REDACTED] werd ingeschakeld om de BWB te leiden. De ideeën over bedrijfsvoering en esthetica die Van Eck in de jaren dertig in de Wieringermeer heeft toegepast, werden hierdoor tijdens de wederopbouw landelijk uitgerold. Nederland werd in zes districten ingedeeld. Het BWB stelde daarnaast zeven gewestelijke architectencommissies op. Deze hadden als doel om het architectonisch niveau van de wederopbouwwerkzaamheden te bevorderen en waarborgen. De eerste taak was om per district een lijst met architectenbureaus aan te wijzen, waarop de boeren een beroep konden doen bij het opstellen van het plan.

Daarnaast stelde ze centrale richtlijnen op (wat betreft materiaalgebruik, veiligheid, hygiëne, aantal deuren per stuks vee, bevestiging en vloerafwerking voor het vee, breedte van de voergangen, plaatsing van de melkkoeling, afwerking van de wanden, etc.) en toetsten zij bouwplannen die werden opgesteld door architecten/aannemers die niet door de architectencommissie waren aangesteld.

De kosten voor de herbouw van de boerderij werden grotendeels betaald door de overheid. Van de boer werd een bijdrage van gemiddeld 10-25% verwacht. De hoogte van het percentage was afhankelijk van de ouderdom van de boerderij. De redenatie achter de eigen bijdrage was dat de nieuwe boerderij minder onderhoud nodig had en efficiënter en daarmee ook winstgevender zou zijn dan de oorspronkelijke boerderij. Uiteraard waren de boeren zelf niet blij met de eigen bijdrage.

De regel was dat men bij de bouw moest uitgaan van de minimum noodzakelijke afmetingen en een sober gebouw (men hield een zogenaamde 'luxelijst' bij, waarop materialen en constructies stonden vermeld die vermeden moesten worden). Een groter of luxer gebouw dan noodzakelijk was mogelijk, maar de meerkosten waren volledig voor rekening van de eigenaar.

De resultaten van de eerste wederopbouwfase konden aan het eind van 1943 worden vastgesteld op circa 550 boerderijen van de ruim 800 verwoeste boerderijen. Dat dit resultaat, ondanks het door

de bezetter opgelegde bouwverbod werd behaald, is te danken aan de ontheffing die men bij de bouw van boerderijen kreeg. Opvallend hierbij is de algemene ontheffing die gold voor nieuw te bouwen boerderijen in de Noordoostpolder. Dit kwam enerzijds omdat de bezetter deze polder als belangrijke uitbreiding van het landbouwareaal beschouwde, maar ook omdat men dit als proefproject gebruikte voor de ontginning van gebieden in oostelijk Europa. Daarnaast paste het toepassen van ontheffingen voor de boerenbouw binnen de *Blut-und-Boden* filosofie: de boer vormt de basis van het zuivere Germaanse ras. Tussen 1942 en 1944 werden in de polder zo'n 60 boerderijen gebouwd. Hierbij werd een tweetal types toegepast, één gericht op de akkerbouw en één voor het gemengd bedrijf. Wat betreft vormgeving waren ze afgeleid van de boerderijtypologieën in de Wieringermeer. De bouw in de Noordoostpolder stopte vanaf juli 1944.

Tweede wederopbouwfase: na de oorlog —De grootste schade aan het agrarisch areaal werd veroorzaakt aan het eind van de oorlog. Ruim vijftigduizend boerderijen werden, zowel door toedoen van de bezetters als de geallieerden, verwoest of (zwaar) beschadigd. Met name Noord-Brabant en Gelderland werden zwaar getroffen met respectievelijk 2307 en 2689 volledig verwoeste boerderijen. Inundaties, bom- en granaatinslagen, mijnevelden, aangelegde vliegvelden, tankgrachten et cetera hadden bovendien geleid tot een verwoesting of beschadiging van ruim 375.000 hectare landbouwgrond.

Een totaal schadeoverzicht voor Noord-Brabant laat zien dat er, behalve de genoemde 2307 totaal verwoeste boerderijen ook 1657 boerderijen zwaar beschadigd en 11.755 licht beschadigd waren geraakt.

In mei 1945 werd de BWB belast met de tweede wederopbouw, betrekking hebbende op de boerderijen die vanaf september 1944 door oorlogsgeweld en inundaties waren verwoest. Het BWB werd, vooruitlopend hierop, ondergebracht onder het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw. Het BWB werd in 1947 omgedoopt tot Afdeling Boerderijenbouw van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting. ████████ bleef tot 1949 de leiding over het BWB houden.

Het BWB (per 1947 Afdeling Boerderijenbouw) had meerdere functies. De eerste taak was om de oorlogsschade vast te stellen. Hiervoor werd per object een taxatie en rapport opgesteld. Deze registratie gold niet alleen om de mate van schade en kosten vast te stellen, maar stelde de Afdeling Boerderijenbouw ook in staat om een overzicht op te stellen van de streekeigen tradities. Op basis van de taxatie werd de maximum herbouwsom vastgesteld, werd advies geleverd aan eigenaren en architecten over de meest economische bouw mogelijkheden, plannen te controleren en beoordelen, de eerste oplevering te controleren en voorschriften aan te dragen met betrekking tot de sobere uitvoering van de boerderij, brandveiligheid, et cetera. De voormalige zeven architectencommissies werden vervangen door één landelijk en

dertien gewestelijke commissies. Zij kregen meer bevoegdheden en waren onder anderen belast met de esthetische en architectonische verzorging van de wederopbouw.

De Bouwkundige Afdeling van de Wieringermeerdirectie, die tot dat moment een belangrijke rol in de wederopbouw hebben gespeeld, werd tussen 1947-1949 geleidelijk aan overgeheveld en ging zich richten op de boerderijbouw in de Noordoostpolder. Hierdoor ontstond er een meer versnipperd beeld, waarbij de Afdeling Boerderijenbouw (de voormalige BWB) het met minder ervaren personeel moest doen. De Afdeling werd bovendien opgedeeld in districten en rayons, waarbij per rayon lokale architecten werden gevraagd om ontwerpen op te stellen.

De herbouw van de boerderijen begon aan het eind van 1944, in het al bevrijdde zuidelijke gedeelte van Nederland. Door gebrek aan materiaal en een tekort aan brand- en grondstoffen kwam de wederopbouw maar moeizaam op gang. Bovendien waren er nog grote infrastructurele problemen en was de financieringsregeling nog niet opgesteld. Om toch al een begin te maken aan de herbouw van boerderijen (en vooral het opstarten van de agrarische sector) werden noodboerderijen gebouwd. Deze werden op de funderingen van de verwoeste boerderijen opgetrokken en waren veelal gebouwd met het nog bruikbare materiaal van de verwoeste boerderij. De voorwaarde was, dat als de nieuwe boerderij gebouwd zou worden, de noodboerderij moest worden gesloopt. Aan het eind van 1945 waren er ruim 3500

noodboerderijen opgetrokken. Echter, tot dat moment was er nog geen enkele 'nieuwe' boerderij gebouwd.

In de loop van 1946 begon de vaart er echter in te komen. Nadat een eigenaar in aanmerking kwam voor herbouw van zijn boerderij, volgde een overleg tussen de eigenaar, architect en Afdeling Boerderijenbouw. Hierin werd besproken wat een voor het bedrijf geschikte boerderij was, in hoeverre gebruik kon worden gemaakt van restanten van de bestaande bouw en bestaande noodvoorzieningen konden worden ingepast in de nieuwbouw. Hierna stelde de architect een schetsontwerp op. Hierbij werd rekening gehouden met de maximale herbouwwaarde, de brandveiligheid en bedrijfshygiëne. Daarnaast werden normen over de woninginhoud (voortvloei uit de Woningwet 1901 met aanpassingen uit 1921 en 1931) en de geldende soberheidsvoorschriften in de plannen verwerkt. Nadat het plan was getoetst op de Afdeling Boerderijenbouw, volgde de aanbesteding.

Voor kleine boerderijen met een maximaal bedrijfsoppervlak van 15 ha waren naar aanleiding van een overheidsopdracht in 1947-1947 door ongeveer 50 architecten, 70 verschillende ontwerpen gemaakt. De ontwerpen beperkten zich bij deze boerderijen voornamelijk tot de woningen en het exterieur van het bedrijfsgedeelte, die waren samengesteld uit systematisch opgezette, genormaliseerde eenheden, waaraan naar behoefte eenheden konden worden toegevoegd en waarvan de indeling

flexibel was. De bestekken voor deze boerderijen konden rechtstreeks bij de Afdeling Boerderijenbouw worden besteld. Een uitvoerend architect kon dan met de bouw worden belast.

Traditionalisme en modernisme — De boerderijen die in de jaren veertig en vroege jaren vijftig werden gebouwd, kenmerken zich door de streekeigen karakteristiek, welke zich in Oost-Brabant vertaalt in de hoofdvorm van de langgevelboerderij (veelal met dwarsdeel) en in de traditionele vormtaal van de Delftse School. Deze Delftse School, geleid door de Delftse hoogleraar ██████████ ██████████, speelde een prominente rol in de Nederlandse architectuur van de jaren dertig en veertig, maar ook in de vroege wederopbouw. De stijl, die wordt gekarakteriseerd door haar sobere baksteenarchitectuur met gesloten baksteengevels, hoog opgaande pannendaken en eenvoudige traditionele hoofdvormen, viel goed in de smaak bij de over het algemeen traditioneel ingestelde plattelandsbevolking, die met een streekeigen bouwen de eigen culturele waarden wilden benadrukken. Deze traditionele vormgeving wordt gecombineerd met de uit de Wieringermeer overgenomen 'nieuwe'

bouwmaterialen en ideeën over een veilige, hygiënische en optimale inrichting van het achterhuis.²

Om een efficiëntere landbouwkundige exploitatie te kunnen realiseren, het tekort aan mankracht te kunnen opvangen, de bouw te kunnen verkorten en de kosten omlaag te brengen, bleek standaardisering onvermijdelijk. Al gedurende de oorlog werd gezocht naar bouwmethoden die het tekort aan mankracht en bouwmaterialen konden opvangen. Het BWB dacht nog niet na over geprefabriceerde boerderijen en een algemene Nederlandse standaardboerderij. Men streefde juist naar een streekeigen architectuur, waarbinnen een moderne bedrijfsvoering mogelijk was.

Pas vanaf 1947 kwamen vanuit de Afdeling Boerderijenbouw (tot 1947 BWB) de eerste stemmen op dat standaardisering noodzakelijk werd om de doelen te halen. In 1947 werden in de zwaarst getroffen provincies plannen voor standaardisering gemaakt. Per provincie werden werkgemeenschappen samengesteld uit een handjevol architecten. Ze kregen de opdracht om per streek een serie boerderijen te ontwerpen, waarbij gebruik moest worden

gemaakt van modules met vaste, door de Afdeling Boerderijenbouw verstrekte maten. Het idee was dat de verschillende elementen in elkaar konden worden geschoven, waardoor een boer op basis van deze losse modules zelf kon vaststellen welke indeling en grootte zijn boerderij kon krijgen. Nadat de standaardplannen door een hele reeks aan belangenorganisaties waren beoordeeld, volgde er een eindplan, dat eigendom werd van de Afdeling Boerderijenbouw. Deze ontwerpen moeten worden beschouwd als een eerste stap in een 'echt' standaardtype. Het zou nog tot de jaren vijftig duren voordat er een daadwerkelijke standaardisering, in de vorm van montagebouw ontstaat. Dit gebeurde in 1949 voor het eerst in de Noordoostpolder, waar 121 montageboerderijen van schokbeton werden gebouwd.

Hoewel beton in de boerderijbouw vanaf de jaren vijftig structureel meer werd toegepast vanwege haar intrinsieke waarden (duurzaam, sterk, goedkoop, brandveilig, weinig onderhoud, hygienisch, snelle opbouw), is het echter nooit echt van de grond gekomen en werd het materiaal vooral toegepast op onderdeelniveau. Zodoende bleef er ook ruimte om het streekeigen karakter van de boerderijen te respecteren.

Vanaf 1949 (na het vertrek van [REDACTED]) wordt er vanuit de Afdeling Boerderijenbouw propaganda gevoerd voor een verregaande vereenvoudiging van boerderijen. Deze vereenvoudiging was veelal door kosten gedreven en er ontstond

² [REDACTED] was in de begin jaren dertig nauw betrokken bij de Wieringermeer, waar hij de supervisie kreeg over de nieuw aan te leggen dorpen en plattelandswoningen.

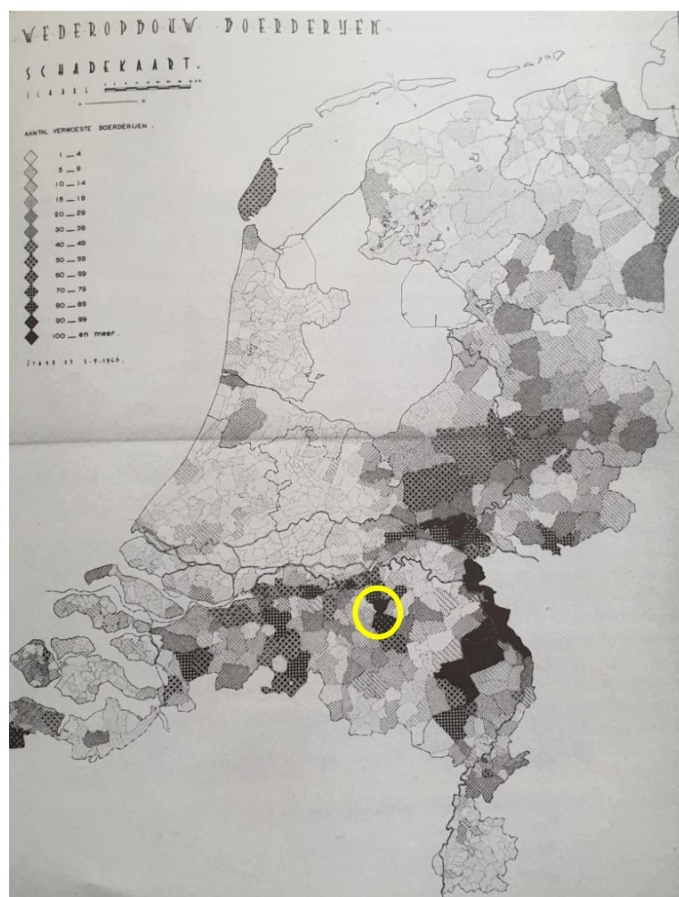

een strijd tussen progressieven en de meer behoudenden. Dit leidde steeds meer tot discussie, waarbij vanuit de progressieven werd gesteld dat de boerderij in eerste plaats moest worden gezien als een complex van productiegebouwen, welke uit de sfeer van traditie en sentiment moest worden gehaald. In de jaren vijftig ontstaan meerdere initiatieven en collectieven die als doel hebben een nieuwe boerderijarchitectuur te ontwikkelen. Deze initiatieven, met wisselend succes (wat betreft de mate waarop de plannen zijn gerealiseerd), kenmerken zich vooral vanwege hun gelede opzet. Deze gelede bouw werd aan het eind van de jaren veertig al in de Noordoostpolder toegepast. De gelede boerderij kenmerkt zich door een reeks (vaak) geschakelde volumes, elk met een eigen identiteit. De gebouwen zijn vaak functionalistisch van opzet, waarbij de vormgeving van de individuele volumes wordt bepaald door de specifieke functie. De gedachte was dat door deze standaardisering de boerderijbouw goedkoper kon worden gebouwd en tot een meer functionele bedrijfsvoering zou leiden. Dit bleek echter lang niet altijd het geval. Mede hierdoor is de streekeigen architectuur ook gedurende de jaren vijftig en zestig op grote schaal toegepast bij de bouw van nieuwe boerderijen.

2.2.2 Berlicum en wederopbouw

Voor Berlicum (en Brabant in het algemeen), hebben vooral de herfst en winter van 1944 een grote impact gehad. Berlicum bevond zich middenin het strijdtoneel tussen de Duitse bezetter en de geallieerden en heeft het zwaar te verduren gehad, waarbij grote delen van het dorp en de omliggende landerijen werden verwoest of zwaar beschadigd. Dit vertaalt zich in de hoge concentratie aan woonhuizen, kerken en boerderijen uit de wederopbouwperiode.

Sinds het begin van de eenentwintigste eeuw komt er veel meer waardering voor de architectuur die, in het kielzog van de verwoesting van de Tweede Wereldoorlog, in Nederland is gebouwd. Inventarisatierondes, ontsluiting van archieven en publicaties benadrukken het (architectuur)historisch belang van de Wederopbouwperiode, de periode tussen 1945 en 1965. Deze architectuurhistorische laag speelt ook in de huidige belevingswaarde van de ontwikkelingsgeschiedenis van de dorpen die tezamen de gemeente Berlicum vormen, een belangrijke rol. Het is dan ook van belang dat hier, zeker in het kader met de ontwikkelingen in de agrarische sector, aandacht aan wordt besteed.

Afb. 4 Op de door het BWB opgetelde schadekaart in 1946, wordt het gebied rond Berlicum aangeduid als zeer zwaar getroffen (groot aantal verwoeste boerderijen: deels 90-99 en deels meer dan 100).

Bron: Elpers 2019, p.33.

Archief BWB — Uit de door het BWB opgestelde inventarisaties en kaarten, kan worden opgemaakt dat Berlicum een van de tijdens de nadagen van de oorlog, zwaarst getroffen gebieden was. Het aantal boerderijen dat de strijd had overleefd, was zeer beperkt. In de toenmalige gemeente Berlicum was het architectenbureau van architect en gemeentelijk hoofd Wederopbouw Boerderijen H. Tibosch verantwoordelijk voor de herbouw van de verwoeste boerderijen. In de periode 1944-1956 stelde hij voor 160 boerderijen in en rondom Berlicum en Middelrode een ontwerp op. Daarnaast zijn er nog eens 30 wederopbouwboerderijen van zijn hand in naburige dorpen bekend.³ Het gaat hier vrijwel allemaal om boerderijen van het langgeveltype, waaronder ook meerdere boerderijen aan Laar, Oud- en Nieuw Laar. Zijn boerderijen kenmerken zich alle door hun traditionalistische, door de Delftse School geïnspireerde vormgeving. De huizen zijn opgetrokken in een rode baksteen, gemetseld in staand of kettingverband, met een iets terugliggende voeg. De gevels waren voorzien van een trasraam, om optrekkend vocht te beperken. De daken zijn gedekt

³ In *Boerderijen. Categorieaal onderzoek Wederopbouw 1945-1965*, is een tweetal boerderijen van Tibosch als voorbeeld opgenomen. In het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen, welke zich momenteel bevindt bij het Meertens-instituut, is van ruim 110 boerderijen een individueel archief bewaard gebleven. Van sommige is het adres bekend, van boerderijen waarbij het adres onbekend is, dragen de objecten een nummer. Het archief is online in te zien op www.meertens.knaw.nl/bwb/page/gemeente/0845.

met rode (mulden)pannen (riet was niet meer toegestaan vanwege brandgevaar). De voorhuizen hebben alle een formeel karakter, met rijk vormgegeven vensters en deuren, geplaatst onder hanenkammen of segmentbogen. Bij de achterhuizen is de invloed van de moderne bedrijfsvoering duidelijk herkenbaar. Aspecten als betonramen met ventilatiedorpels, de plafonds met holle bakstenen (vanwege brandgevaar), de grupstallen met betonnen vloer en afvoergoten, ventilatiesystemen, et cetera, zijn alle kenmerkend voor de uit de Wieringermeer overgenomen vernieuwingen in bedrijfsvoering.

Al met al dragen deze boerderijen, mede vanwege de architectonische samenhang die ze vertonen in hoge mate bij aan de karakteristiek van het buitengebied van Berlicum. Juist door de oorlogsschade (het nagenoeg volledig ontbreken van vooroorlogse boerderijen) en de bouwhausse in boerderijen die tussen 1946-1956 zijn ontstaan, neemt Berlicum een bijzondere positie in die gekoesterd dient te worden.

2.3 Korte beschrijving Laar 32-32a

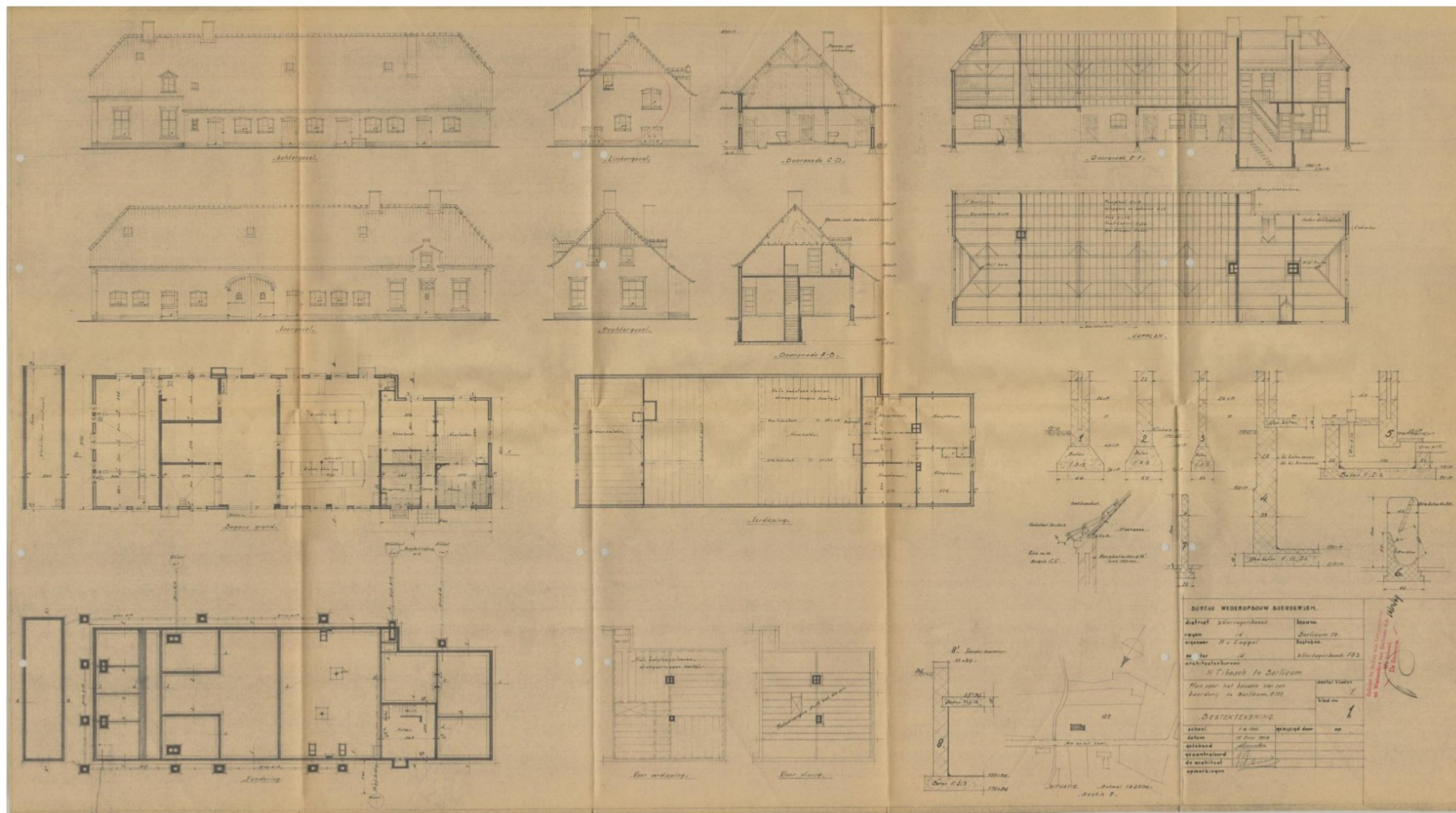
Van de boerderij is de oorspronkelijke bouwtekening behouden gebleven. De tekening is gedateerd 15 juni 1949 en is opgesteld door architect [REDACTED], namens het Bureau Wederopbouw Boerderijen. Als eigenaar wordt [REDACTED] vermeld (vader van de huidige eigenaar/bewoner). De boerderij is in opzet

nagenoeg identiek aan de situatie anno 1949. Uitzondering is de opzet van de dakkapel aan de achterzijde, een aangepast venster in de achtergevel van het voorhuis en de in de derde kwart van de vorige eeuw geplaatste poort, links van het voorhuis (deze is op een plan uit 1997 al ingetekend).

Hoofdopzet

De boerderij is opgebouwd als langgevelboerderij met dwarsdeel. Voorhuis en achterhuis zijn onder één doorlopend dak geplaatst. De dakschilden zijn bij de onderste twee dakpanrijen opgewipt. Aan de zuidzijde is het achterhuis naar buiten toe uitgebouwd. Hierin is ook het oorspronkelijke toilet ondergebracht. Het zuidelijke dakschild loopt door boven de uitbouw en is geknikt (volgt de belijning van de opgewipte dakpanrijen van het hoofdvolume). De gevels zijn opgetrokken in een rode baksteen en in staand verband gemetseld. Het volume heeft geen trasraam of accentuering van de plint middels een rollaag. Onder de lichte dakoverstek kraagt het metselwerk ietwat uit, waardoor een sobere decoratieve toets ontstaat.

Het dak is uitgevoerd als zadeldak met wolfseinden. Het is gedekt met de oorspronkelijke rode opnieuw verbeterde Hollandse pan (OVH pan) en heeft, conform het ontwerp, eenvoudige mastgoten.

Afb. 5 Bouwplan Laar 32, 1949. Ontwerp van H. Tibosch.

Bron: gemeentearchief St. Michielsgestel.

Centraal boven het voorhuis staat een forse bakstenen schoorsteen. Op de tekening uit 1949 staat een tweede exemplaar bij de aanzichten getekend. In de plattegronden komt echter nergens een bijbehorend rookkanaal, noch een schouw voor. Het lijkt er dan ook op dat de tweede schoorsteen gedurende het ontwerpproces is komen te vervallen.

De dakkapel op het achterste dakschild bij het voorhuis is door de huidige eigenaar toegevoegd en vervangt het oorspronkelijke kleinere exemplaar. Verspreid over de dakschilden liggen enkele moderne dakvensters.

Voorhuis

Algemeen — De gevelopeningen op de begane grond van het voorhuis zijn geplaatst onder een hanenkam (verwijzend naar de achttiende-eeuwse architectuur: conform stilistische kenmerken Delftse School). De lekdorpels bestaan uit geglazuurde, keramische vensterbanktegels. Deze vervangen door oorspronkelijke bakstenen lekdorpels. De vensters onder het wolfseind zijn meteen onder de muurplaat geplaatst.

De vensters zijn alle in de loop van de tijd vervangen, maar hebben de oorspronkelijke indeling behouden. Een uitzondering hierop is het rechter venster in de achtergevel. Hier is het oorspronkelijke venster vervangen door een exemplaar met een hoger geplaatste

lekdorpel en een afwijkende indeling. De opzet van het oorspronkelijke raam is aan de bouwsporen nog herkenbaar.

Bij de vensters op de begane grond zijn overal nog de duimen behouden gebleven waar van oorsprong de luiken aan hebben gehangen. Deze duimen zijn in het metselwerk van de dag geplaatst.

Noordgevel — De noordgevel van het voorhuis heeft een symmetrische opzet, bestaande uit drie vensterassen, met in de centrale as de entree. De deur met spiekvenstertje, is geplaatst in het sterk geprofileerd kozijn, geplaatst op houten neuten. Het heeft een enkelruits bovenlicht. Het deurkozijn met deur en bovenlicht zijn modern (karakteristiek van deur met spiekvenster is wel oorspronkelijk). De sober classicistische deuroplijsting met geprofileerde stijlen en kroonlijst is wel authentiek, kenmerkend voor de wederopbouwperiode en komt bij meerdere boerderijen (binnen het oeuvre van Tibosch) terug. Een dergelijke entree past binnen de esthetica van de Delftse School, waarbij wordt gerefereerd aan de achttiende-eeuwse woonhuisarchitectuur.

De centrale as met entree wordt verder benadrukt door een Vlaamse gevel, voorzien van trapsgewijs uitlopende schouders (als gevellijst naar achteren doorgetrokken bij de wangen van de kapel) en een met een ezelsrug afgedekte hals.

Rechts van de entree zit de oorspronkelijke kunststenen gevelsteen met daarop de tekst 'Eerste steen gelegd door [REDACTED] 23-8-1949'. Geheel rechts zit een driehoekige keramische gevelsteen met in hoog reliëf de Zoete Lieve Vrouw van De Bosch. De Maria is in dezelfde kleurstelling geschilderd als het in de Sint-Janskathedraal geplaatste heiligenbeeld.

Westgevel — De westelijke kopgevel heeft een symmetrische hoofdropzet, met op de begane grond twee vensters en onder het wolfseind een tweetal vierruits vensters. Het rechter venster op de begane grond, ter plekke van de (oorspronkelijke) keuken, is breder dan het linker exemplaar of de vensters in de noordgevel. Dat juist hier een groot venster zit, past binnen de typologie van de wederopbouwboerderij. Boerinnen werden nauw betrokken bij het tot stand komen van de typologie van de wederopbouwboerderij. Dit vertaalt zich vooral in de architectuur van het voorhuis. Een optimale lichtinval in de keuken, middels een groot venster, is een kenmerkend voorbeeld hiervan.

De aanzet van de westelijke geveltop wordt geaccentueerd door twee bescheiden schouders en onder de dakoverstek zit een licht uitkragende baksteenrij.

Zuidgevel — De zuidelijke gevel heeft een soortgelijke opzet als de westgevel: links een smaller venster en rechts een breder venster. De opzet van het rechter venster wijkt af van de situatie op de bouwtekening uit 1949, maar aan de hanenkam is te zien dat de

huidige breedte authentiek is. Het venster is in de loop van de tijd wel aangepast, waarbij de lekdorpel vijf baksteenrijen naar boven is geplaatst. Dat hier ook een breed venster zit, kan, net als bij de keuken worden verklaard vanuit het oorspronkelijke gebruik van de achterliggende kamer, als spoelgoot.

Achterhuis

Algemeen — De hoofdropzet van het achterhuis is grotendeels gaaf behouden. Die structurele ingrepen die zijn doorgevoerd, zijn aan de hand van bouwsporen duidelijk herkenbaar. De grootste ingreep betreft de kleine poort, links van het voorhuis. Typologisch is deze locatie atypisch.

De oorspronkelijke betonvensters zijn overal vervangen door houten exemplaren, waarbij de zesruits indeling is behouden (echter zonder de karakteristieke ventilatiedorpel). De vensters zijn voorzien van soortgelijke geglazuurde vensterdorpelstegels als het voorhuis.

Ook de staldeuren zijn vervangen. Deels zijn hierbij nieuwe klampdeuren geplaatst, deels zijn hier enkelruits ramen in aangebracht. De grote poort aan de noordzijde is geplaatst onder een korfboog. De poortvleugels zijn vervangen door een beglazuurde pui. Aan weerszijde van de poortopening zit een fors staafanker. Hierachter zaten van oorsprong de stijlen waaraan de naar binnen draaiende staldeuren waren bevestigd.

Noordgevel — De noordgevel heeft van links naar rechts: twee stalramen; een staldeur; een stalraam; de grote poort; een staldeur; twee stalramen; de later geplaatste kleine poort (hier zat voorheen een derde stalraam).

Zuidgevel — De gaaf behouden opzet van de zuidelijke gevel heeft een sterk repeterend karakter van staldeuren en stalvensters. In deze gevel zit geen poort. Van links naar rechts heeft de gevel: het toiletvenster; een staldeur; twee stalramen; een staldeur; een stalraam; een staldeur; twee stalramen; een staldeur; een stalraam.

Oostgevel — De oostelijke kopgevel is in de loop van de tijd gewijzigd. De bouwsporen laten de ontwikkelingsgeschiedenis duidelijk zien. Op de begane grond zit een groot venster (zonder hanenkam, latei of boog). Deze is in de laatste kwart van de vorige eeuw toegevoegd. Hier zat van oorsprong een betonvenster. Aan weerszijde van het grote venster zijn twee lage, dichtgezette gevelopeningen te zien. Dit waren de staldeurtjes voor het kleinvee (vier aparte stallen) die in het oostelijke travee waren ondergebracht. Geheel rechts is een in een lichtere steen dichtgezette gevelopening herkenbaar. Het betreft hier een later aangebrachte doorgang, die nadien weer is opgemetseld. Uiterst links, in de uitbouw zit het enige nog aanwezige betonvenster. Dit tweeruits venster is, gelet op het metselwerk rondom de gevelopening, pas later aangebracht.

Onder het wolfseind zit rechts een grote gevelopening onder segmentboog, het voormalige luik voor de graanzolder. Linksboven, meteen onder de muurplaat, zit een klein venster. De luiken zijn niet authentiek, maar van oorsprong hebben deze hier wel gezeten.

Uit de opzet van het achterhuis kan, ondanks de wijzigingen, de oorspronkelijke indeling nog worden herleiden: meteen achter het voorhuis de stallen, gevolgd door een dwarsdeel (geen doorrijschuur), opnieuw gevolgd door twee traveeën stallen. Hieruit kan worden herleid dat de boerderij primair was opgericht voor de veeteelt.

Interieur

Hoewel bij een pand dat als cultuurhistorisch waardevol object wordt aangeduid, alleen het exterieur van belang is, wordt hier kort ingegaan op het interieur. Temeer omdat er, met name wat betreft achterhuis sprake is van een voor de wederopbouw zeer kenmerkend element. De oorspronkelijk stalinrichting met grupstallen is verdwenen. Een van de meest karakteristieke aspecten is de opbouw van het plafond. Boven de voormalige stallen zit een massief plafond, samengesteld uit holle bakstenen. Deze massieve zoldervloer wordt gedragen door gewapend betonnen balken, die worden ondersteund door stalen, ronde kolommen. Een dergelijke materialisatie werd vanuit brandpreventie door het Bureau Wederopbouw Boerderijen verplicht.

Laar 32-32a te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

De oorspronkelijke beton en holle baksteenconstructie is nog aanwezig. Ter plekke van de deel, die van oorsprong tot de nog open was, is in de loop van de tijd een houten balklaag geplaatst

Laar 32-32a te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

Noord- en oostgevel.

Achtergevel (zuidgevel) van het voorhuis.

De oorspronkelijke uitbouw tegen het achterhuis, waarbij de venster- en deurstructuur is behouden.

Westelijke kopgevel. Het bredere venster rechts is typologisch karakteristiek en is gekoppeld aan de oorspronkelijke functie van de achterliggende ruimte.

Noordgevel van het voorhuis met de authentieke opzet. De sober classicistische deuromlijsting is kenmerkend voor de wederopbouwperiode.

Detail van de deuromlijsting en de Vlaamse gevel.

Laar 32-32a te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

Gewelstenen in de noordgevel van het voorhuis: eerste steenlegging en Mariabeeld in hoog reliëf.

Noordgevel van het achterhuis: grotendeels oorspronkelijke opzet.

Poortopening onder korfboog: de naar binnen draaiende poorten zijn vervangen door een pui.

Rechter gedeelte van de noordgevel van het achterhuis. Ter plekke van de kleine poort zat oorspronkelijk een stalraam.

Oostelijke kopgevel. Het grote venster is in opzet niet authentiek. De dichtgezette lage staldeurtjes zijn duidelijk herkenbaar.

Rechter gedeelte van de zuidgevel van het achterhuis: in hoofdopzet authentiek.

3 Waardenindicatie

Onderhavige waardenindicatie dient als onafhankelijke onderbouwing om vast te stellen of Laar 32-32a kan worden gekenmerkt als een cultuurhistorisch waardevol object.

Typologie — De boerderij is gebouwd in 1949 naar een ontwerp van architect H. Tibosch, rayonarchitect voor het Bureau Wederopbouw Boerderijen. De boerderij is typologisch gezien karakteristiek voor de boerderijen die in de jaren na 1945 op grote schaal in het buitengebied van de gemeente Berlicum werden gebouwd. Kenmerkend hierbij is enerzijds de traditionele architectuur, zowel wat betreft opzet van de hoofdvorm (langgevelboerderij met dwarsdeel) als de detaillering en anderzijds wat betreft bedrijfsvoering gebouwd volgens de nieuwste inzichten (betonvensters voor een goede ventilatie, stenen plafonds vanwege de brandveiligheid, et cetera). Het pand heeft een hoge typologische waarde als voorbeeld van een (vroeg) wederopbouwboerderij, gebouwd door het BWB.

Architectuur — De traditionele, streekgebonden architectuur is niet alleen kenmerkend voor de vroege wederopbouwperiode in het algemeen, maar in het bijzonder ook voor het door het Bureau Wederopbouw Boerderijen (onder leiding van [REDACTED]) beoogde beeld voor de moderne boerderij. De keuze voor de traditionele, streekeigen karakteristiek had bovendien een hoge symbolische waarde.

In materialisatie (baksteen, rode OVH-pannen) en in vormgeving (traditionele hoofdvorm langgevelboerderij, zadeldak met wolfseinden, sobere baksteenornamentiek, symmetrie van de gevels van het voorhuis, sober-classicistische deuromlijsting, door Vlaamse gevel geaccentueerde entree-as, traditionele opzet vensters voorhuis, gebruik van hanenkammen) is Laar 32-32a een fraai voorbeeld van de in die tijd heersende esthetische, traditionalistische architectuur.

Wat betreft het achterhuis zijn de voor de wederopbouwperiode karakteristieke getoogde betonvensters met ventilatiedorpel verdwenen. Doordat binnen de bestaande gevelopeningen nieuwe vensters zijn geplaatst, met in hoofdopzet een soortgelijke indeling (echter zonder de karakteristiek van de ventilatiedorpsels en met geglazuurde vensterbanktegels), is de oorspronkelijke opzet vanaf de openbare ruimte bezien, nog wel herkenbaar/beleefbaar.

De boerderij is bovendien van belang als een representatief werk uit het oeuvre van een voor de naoorlogse boerderijenbouw belangrijke architect, [REDACTED].⁴

⁴ Het belang van architect Tibosch wordt door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in het deelrapport *Boerderijen, categoriaal onderzoek wederopbouw 1945-1965*, onderschreven: zie pp.91-92.

Gaafheid — Bij het voorhuis is de dakkapel aan de achterzijde later toegevoegd. Dit is echter een reversibele ingreep. Hoewel alle vensters en deuren in het voorhuis zijn vervangen, zijn deze in opzet gelijk aan de oorspronkelijke exemplaren (en geplaatst in de oorspronkelijke gevelopeningen). De bouwsporen onder het rechter venster in de achtergevel laten bovendien nog zien wat de oorspronkelijke opzet van dit venster is geweest.

Ook bij het achterhuis is de oorspronkelijke opzet nog aanwezig. Ondanks dat de grote schuurdeuren zijn verdwenen, is de oorspronkelijke opzet nog duidelijk herkenbaar (en reversibel). De kleine poort, rechts in de noordgevel is (vanwege de plaatsing in de zichtgevel) detonerend.

Ruimtelijk ensemble — In Berlicum in het algemeen en het gebied Laar-Oud Laar in het bijzonder is sprake van een zeer hoge concentratie boerderijen uit de wederopbouwperiode, in het bijzonder de periode 1945-1955. Als geheel vormt het landelijk gebied ten oosten van Berlicum als hierdoor een toonbeeld van de naoorlogse agrarische architectuur. Doordat vrijwel alle boerderijen uit de pen van één architect komen, H. Tibosch, is bovendien sprake van een sterk esthetisch samenhangend ensemble, waarbij tussen de gebouwen in detaillering, formaat en compositie toch een zeer aangenaam afwisselend geheel is ontstaan. Het ensemble van boerderijen draagt in hoge mate bij aan de kwaliteit van het buitengebied: de boerderijen versterken elkaar.

Cultuurhistorie — Laar 32-32a maakt deel uit van een groot aantal boerderijen dat in de periode meteen na de oorlog in het buitengebied van de gemeente Berlicum werd gebouwd. Het gegeven dat vrijwel alle boerderijen van na 1945 dateren, vormt indirect een belangrijke herinnering aan de verwoestingen die dit deel van het land in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog hebben doorstaan, waarbij vrijwel geen enkele vooroorlogse boerderij werd gespaard.

Ze vertegenwoordigen tegelijkertijd ook de veerkracht van de jaren na de oorlog en het belang dat vrijwel meteen na de bevrijding aan de agrarische sector werd gehecht. Mede door de inzet van het Bureau Wederopbouw Boerderijen, dat kon leunen op de ervaringen in de meest moderne ontwikkelingen in de agrarische sector die door de personeelsleden was opgedaan in de jaren dertig (Wieringermeer), kon binnen relatief korte tijd een groot aantal boerderijen weer worden herbouwd en de productie worden hervat (op een meer efficiënte wijze met daardoor een hogere productie).

Concluderend

Aan Laar 32-32a kan vanwege haar typologie, architectuur (esthetica), gaafheid van de hoofdstructuur (de kleine poort in de noordgevel uitgesloten) en de historische relatie tot het omliggende landschap en de nabijgelegen boerderijen, een hoge ruimtelijke en cultuur- en architectuurhistorische waarde worden

Laar 32-32a te Berlicum

waardenindicatie

16 maart 2020

toegekend en is aanwijzing als cultuurhistorisch waardevol object
aan te bevelen.

4 Bronnen

- Gemeentearchief, bouwdoSSIers.
- Kaartenarchief Kadaster (topografische kaarten):
www.topotijdreis.nl
- Beeldbank Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (kadastrale minuutkaart): beeldbank.cultureelerfgoed.nl
- www.meertens.knaw.nl/bwb/page/gemeente/0845 (archief BWB).
- ██████████, *Boerderijen, categoriaal onderzoek wederopbouw 1945-1965*, Zeist 2007
- ██████████ *Wederopbouw boerderijen. Agrarisch erfgoed in de strijd over traditie en modernisering 1940-1955*, Rotterdam 2019.
- ██████████, 'Het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen', in: *Vakblad Vitruvius 3* (april 2008), pp.40-47.

Res nova Monumenten

Erfgoed in ontwikkeling

Postadres:

Internet:

Redengevende omschrijving met waardestelling
Plein 26 te Berlicum
Gemeente Sint-Michielsgestel

Objectgegevens

Adres : Plein 26
Postcode : 5258 TG
Plaats : Berlicum
Kadastraal : gemeente Berlicum, L 2080
Oorspronkelijke functie : boerderij
Huidige functie : boerderij
Bouwjaar : 1948

Algemeen

Bezoekdatum : 12 november 2020
Auteur :
Redactie : n.v.t.
Rapportagedatum : 23 november 2020

Monumentenhuis Brabant B.V.

Monumentenhuis Brabant B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inleiding

Deze beschrijving dient om de cultuurhistorische waarden van de wederopbouwboerderij vast te stellen. In de beschrijving worden de gevels met de klok mee beschreven, beginnend bij de voorgevel. De afzonderlijke gevels worden van links naar rechts beschreven. Met de voorgevel van de boerderij wordt de rechter kopgevel bedoeld, vanaf de straat gezien. Dit is de zuidwestgevel. Zowel het interieur, als het exterieur zijn onderdeel van de beschrijving. Met betrekking tot het interieur worden slechts de nog aanwezige cultuurhistorisch waardevolle onderdelen benoemd.

Situering, geschiedenis en hoofdvorm

Ten westen van de dorpskern van Berlicum ligt het buurtschap Plein. Rond 1500 ontstond aan het einde van de Groenstraat een zelfstandig gebiedje rond een gemeenschappelijke plaats, na 1600 aangeduid als 'het Plein'. Het bestond lange tijd uit slechts enkele boerderijen gesitueerd aan de westzijde van de driehoekvormige plaats. Op het Kadastraal Minuutplan 1811-1832 is deze situatie goed herkenbaar. Tot het midden van de twintigste eeuw bleef de situatie vrijwel gelijk aan die uit circa 1830.

Luchtfoto van Berlicum (middenboven) en omgeving. De blauwe stip duidt de locatie van Plein 26 aan. Bron: PDOK Viewer.

Uitsnede van dezelfde luchtfoto met de dorpskern van Berlicum en ten oosten daarvan Plein 26 (blauwe stip). Bron: PDOK Viewer.

Luchtfoto van Plein 26 en directe omgeving. Bron: PDOK Viewer.

Het Plein en directe omgeving, circa 1940. Ten opzichte van 1830 is er ruimtelijk haast niet veranderd. Bron: Topotijdreis.nl.

Kadastraal Minuutplan 1811-1832, Berlicum en Middelrode, sectie G, blad 02. Bron: Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

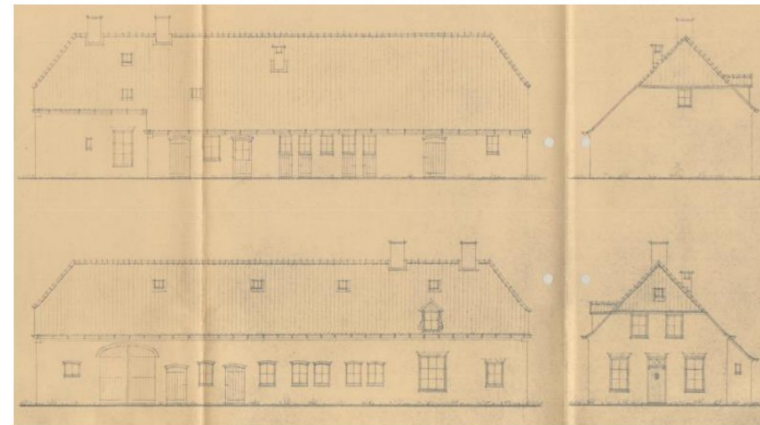
Op de kadastrale hulpaankarte uit 1956 staat de boerderij Plein 26 voor het eerst ingetekend. De boerderij was echter reeds in 1948 gebouwd.

De kortgevelboerderij is gebouwd vanuit een rechthoekig grondplan onder zadeldak met wolfseinden en met de nok evenwijdig aan de straat. Aan de veldzijde heeft de boerderij ter hoogte van het bedrijfsdeel een zijbeuk. De boerderij, die op enkele meters van de weg is gelegen, is opgetrokken in schoon metselwerk van roodbruine steen, gemetseld in halfsteensverband met doorgestroken cementvoeg. Het metselwerk rust op een trasraam van een gelere steen, afgesloten door een koppenlaag. Het dak is gedekt met rode muldenpannen. Zowel ter hoogte van de brandmuur, als direct boven het woongedeelte steekt een gemetselde schoorsteen door de nok.

Monumentenhuis Brabant b.v.

Volgens de oorspronkelijke bouwtekening was de boerderij één van tien boerderijen die in de omgeving gebouwd werden met ondersteuning van het *Bureau Wederopbouw Boerderijen*. Het ontwerp is van de hand van architect [REDACTED] uit Berlicum. Hij was rayonarchitect voor het *Bureau Wederopbouw Boerderijen*. Deze boerderij wordt aangeduid als 'type 1'. De nabijgelegen boerderij Plein 31 (gemeentelijk monument) dateert uit dezelfde bouwperiode en is één van de 9 andere boerderijen. Plein 31 is een boerderij van het 'type 2'. Aan de veldzijde van de boerderij is vermoedelijk enkele jaren later een extra stal gebouwd. Sinds de bouwtijd heeft de boerderij enkele wijzigingen ondergaan aan het exterieur. Zo zijn de dubbele deeldeuren verwijderd door een wijziging in de bedrijfsvoering. Voor de hooiopslag werden twee hooiluiken aangebracht. Op de begane grond werd de voormalige deel als stalruimte in gebruik genomen. Het oorspronkelijke woongedeelte is in de loop der tijd op onderdelen gemoderniseerd en een deel van de voorstal is bij de woning betrokken. De indeling van het woonhuis is op de begane grond nog deels intact, op de verdieping is de oorspronkelijke indeling geheel ongewijzigd.

*Gevelaanzichten uit de ontwerp-tekening door H. Tibosch, 1947.
Bron: BHIC.*

Uitsnede kadastrale hulpkaart, 1956. Bron: Kadaster Archiefviewer, hulpkaart 253.

Voorgevel (zuidwestgevel)

De voorgevel betreft de korte gevel aan de zuidwestzijde. De gevel bestaat op de begane grond uit een centrale voordeur met

Monumentenhuis Brabant b.v.

aan weerszijde een venster. De voordeur betreft een houten deur met 3-ruits bovenlicht in een houten kozijn met terrazzo onderdorpel. De voordeur en het bovenlicht zijn niet oorspronkelijk, het kozijn mogelijk wel. Direct links van de voordeur een in het metselwerk geaccentueerde brievenbus. Rechts een hardstenen gedenksteen met de naam van de eigenaar [REDACTED] en de datum '23-2-1948'. De vensters op de begane grond zijn na de bouwtijd geheel vernieuwd en bestaan uit 9-ruits ramen met 3-ruits bovenlicht en zijn voorzien van bakstenen lekdorpels. Alle openingen op de begane grond bevinden zich onder een strek. Op de verdieping bevinden zich twee vensters met elk dubbele naar binnen draaiende 2-ruits ramen, onder rollaag en voorzien van gemetselde lekdorpels. De vensters op de verdieping dateren vermoedelijk uit de bouwtijd. Tussen de vensters is in het metselwerk een natuurstenen gevelsteen aangebracht van het Bureau Wederopbouw Boerderijen. De gevel wordt afgesloten door een gemetselde sierlijst bestaande uit een uitkragende koppenlaag en rollaag. De licht geknikte dakranden zijn afgewerkt met een smeerzoom. Hoewel niet op de bouwtekening aangegeven, zijn de vensters waarschijnlijk van luiken voorzien geweest, getuige de nog aanwezige duimen in de dagkanten.

Voorgevel.

Links: voordeur. Rechts: een van de vensters op de begane grond.

Gedenksteen ter herinnering aan de bouw.

De gevelsteen van het Bureau Wederopbouw Boerderijen.

De vensters op de verdieping.

Detailering dakrand.

Eén van de duimen ten behoeve van luiken.

Linkerzijgevel (noordwestgevel)

De linkerzijgevel betreft de langsgevel aan straatzijde. Vanaf de straat gezien bevindt het bedrijfsgedeelte zich links en het woongedeelte rechts.

Uiterst links in de gevel bevindt zich een getoogd 2-ruits stalvenster van beton uit de bouwtijd, onder segmentboog en met bakstenen lekdorpel. Rechts daarvan de dichtgezette deeldeuropening met twee getoogde, later aangebrachte, betonnen 4-ruits stalvensters onder segmentboog en met ventilatiegleuf. Boven deze vensters is een schuivend hooiluik tussen ijzeren rails aangebracht. Vervolgens een getoogde houten strokendeur onder segmentboog, gevolgd door vier 4-ruits getoogde stalvensters onder segmentboog en met ventilatiegleuf onder. Op de bouwtekening staan twee loopdeuren ingetekend. Waarschijnlijk is hierbij afgeweken van de bouwtekening. Er zijn geen bouwsporen aanwezig die duiden op een vroegere aanwezigheid van de tweede deur. Boven het

een-na-laatste stalvenster bevindt zich nog een tweede hooiluik, eveneens schuivend en opgehangen tussen ijzeren rails. Vervolgens bevat de gevel een later aangebrachte houten deur onder rollaag en twee later aangebrachte 9-ruits vensters onder een strek en met bakstenen lekdorpels. Volgens de ontwerp-tekening zouden zich hier voorheen twee stalvensters hebben bevonden.

Ter hoogte van het oorspronkelijke woongedeelte een vernieuwd 12-ruits venster met 4-ruits bovenlicht onder strek en met bakstenen lekdorpel. De gevelopening is oorspronkelijk, het venster is vernieuwd met een gewijzigde roedeverdeling. Boven dit venster een met hout bekleedde dakkapel onder zadeldak met rode muldenpannen. In de dakkapel een enkelruits venster. De dakkapel is oorspronkelijk, hoewel de bekleding en het venster na de bouwtijd zijn gewijzigd. Rechts daarvan een vernieuwd 9-ruits venster met 3-ruits bovenlicht onder strek en met bakstenen lekdorpel. De gevelopening is oorspronkelijk. Het raam is vernieuwd met mogelijk gewijzigde roedeverdeling. Twee laatstgenoemde gevelopeningen zijn nog voorzien van ijzeren duimen ten behoeve van houten luiken.

De gevel wordt beëindigd met een sierlijst van metselwerk, bestaande uit uitkragende koppenlaag en rollaag. Onder de dakrand een zinken mastgoot met kunststof hemelwaterafvoer. Verder bevindt zich een klein dakraam in het dakvlak boven het bedrijfsgedeelte.

Linkerzijgevel.

Linkerzijde van linkerzijgevel met zichtbaar inboetwerk van de vm. deeldeuropening.

Linkerzijgevel.

Linkerdeel van linkerzijgevel vanuit het noorden gezien.

Midden van de linkerzijgevel.

Later aangebrachte woonhuisvensters in de vm. stal.

Later aangebrachte deur in de vm. stal.

Vensters t.h.v. het oorspronkelijke woongedeelte.

De dakkapel met op de achtergrond beide schoorstenen.

Achtergevel.

Achtergevel (noordoostgevel)

De achtergevel betreft de korte gevel aan de noordoostzijde. Op de bouwtekening bevat deze gevel alleen een venster vlak onder het wolfseind.

In de huidige situatie bevat de gevel op de begane grond in het midden houten dubbele deuren onder latei. Deze opening is later aangebracht. Rechts daarvan bevindt zich een getoogde houten loopdeur onder segmentboog. Aan de dagkanten is te zien dat de opening oorspronkelijk is en in afwijking van de tekening is gerealiseerd. Onder het wolfseind een betonnen 4-ruits venster uit de bouwtijd. De gevel wordt beëindigd met een sierlijst van uitkragend metselwerk, zoals in de andere gevels. De dakranden zijn afgewerkt met een smeerzoom.

Rond de loopdeur is geen inboetwerk zichtbaar. De opening is dus oorspronkelijk.

Rechterzijgevel (zuidoostgevel)

De rechterzijgevel betreft de lange gevel aan de veldzijde van de boerderij. Vanaf de veldzijde gezien bevindt zich links het woongedeelte en rechts, met zijbeuk, het bedrijfs gedeelte. Ter hoogte van het woongedeelte bevinden zich van links naar rechts een klein staand houten venster onder rollaag en met bakstenen lekdorpel en een 9-ruits venster met 3-ruits bovenlicht (klepraam) onder een strek en met bakstenen lekdorpel. Beide gevelopeningen zijn authentiek, beide ramen zijn vernieuwd na de bouwtijd. In de korte zijde van de zijbeuk een klein staand enkelruits venster onder strek en met bakstenen lekdorpel. De gevelopening is authentiek, het venster vernieuwd.

Het kleine venster links in de gevel van het woongedeelte.

Rechterzijgevel.

Links: venster rechts in gevel woongedeelte. Rechts: klein venster in korte zijde van de zijbeuk.

Vervolgens bestaat de gevel van het bedrijfsdeel van links naar rechts uit een getoogde houten loopdeur, twee later aangebrachte 9-ruits vensters van hout onder rollaag en met bakstenen lekdorpel, een getoogde houten loopdeur, vier betonnen 4-ruits stalramen met ventilatiegleuf, onder het eerste stalraam een dichtgezette opening van een varkensdeurtje, onder elk van de laatste twee stalramen een nog bestaand houten varkensdeurtje, vervolgens een getoogde houten loopdeur, een 4-ruits stalraam van beton zonder ventilatiegleuf en in de rechter bovenhoek een ventilatieopening. Het dak is over deze gehele zijde voorzien van een zinken mastgoot met kunststof hemelwaterafvoer. De gevel wordt beëindigd door een gemetselde sierlijst, bestaand uit een uitkragende koppenlaag en rollaag. Alle getoogde deuropeningen in het bedrijfsdeel bevinden zich onder een segmentboog.

Linkerzijde van het bedrijfsdeel met de later aangebrachte vensters.

Detail van de later aangebrachte vensters.

Betonnen stalramen met daaronder de varkensdeurtjes.

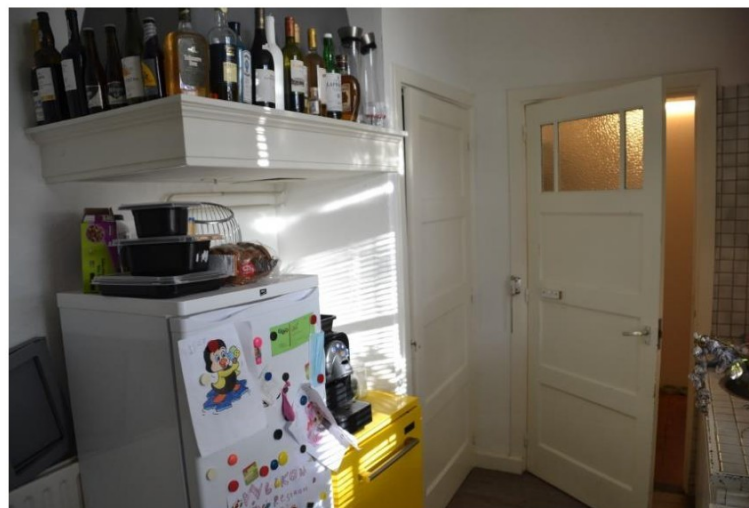

Detail van de dichtgezette varkensdeuropening. De duimen zijn nog in het metselwerk aanwezig.

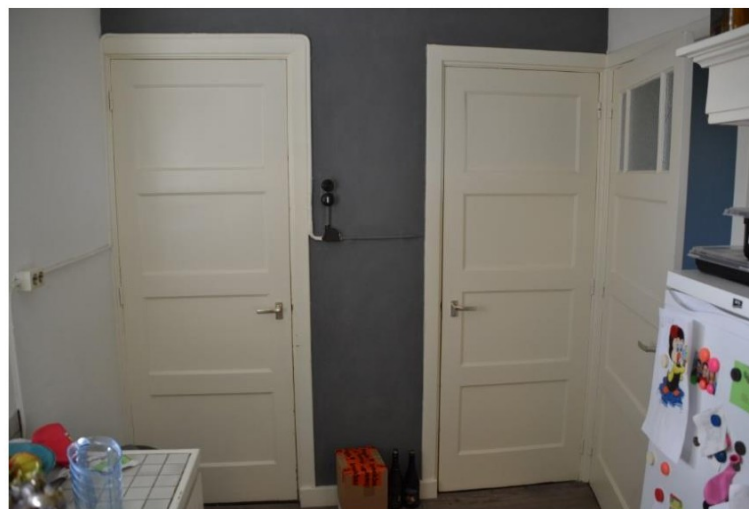
Interieur

De afwerking van het interieur dateert voornamelijk uit de eenentwintigste eeuw. De indeling van de plattegrond is op de begane grond nog gedeeltelijk intact en op de verdieping nog volledig intact.

Authentieke onderdelen op de begane grond zijn de centrale gang achter de voordeur, de nog aanwezige paneeldeuren inclusief kozijnen en dorpels, de kelder, de trapopgang, de schouwboezem in de keuken, de inbouwkasten en op de verdieping de indeling van de plattegrond, de binnendeuren inclusief kozijnen en houten dorpels en de inbouwkasten.

De keuken met de oorspronkelijke boezem, inbouwkaart en paneeldeuren.

Links de deur naar de trap, rechts naar de kelder en uiterst rechts naar de woonkamer, allen daterend uit de bouwtijd.

Impressie huidige woonkamer.

Authentieke paneeldeuren met kozijnen en houten dorpels op de verdieping.

Het interieur van het bedrijfsdeel bevat nog wel restanten van de oorspronkelijke indeling, maar is later verder onderverdeeld in meerdere paardenhokken. Authentiek in het bedrijfsdeel zijn de moerbalken van gewapend beton, het plafond van holle baksteen ter hoogte van de vm. varkensstal en de houten verdiepingvloer boven het vm. stalgedeelte.

Interieur vm. varkensstal. Hierboven zou zich een plafond van holle baksteen moeten bevinden.

Een op de gevels afdragende moerbalk van gewapend beton met houten verdiepingsvloer.

Impressie huidige indeling van het staldeel.

Constructie

Redengevende omschrijving Plein 26 te Berlicum

De constructie van de boerderij bestaat uit verschillende onderdelen. Het woongedeelte heeft een volledig houten verdiepingsvloer op een enkelvoudige balklaag. In het bedrijfsdeel zijn voor die tijd moderne materialen gebruikt, zoals het holle baksteenplafond en een draagconstructie van gewapend beton. Woonhuis en bedrijfsdeel worden door middel van een gemetselde brandmuur van elkaar gescheiden. Alle rookkanalen lijken nog volledig intact te zijn. De kap bestaat uit een gordingenkap met houten spanten van een type dat een variant lijkt te zijn van het verstijfd, verbeterd Hollands spant.

De voormalige hooizolder.

Gordingkap met houten verstijfde en verbeterde Hollandse spanten.

Detail van één van de spanten en één van de rookkanalen.

Waardering

Deze waardering is opgesteld aan de hand van de waarderingscriteria voor de bouwkunst van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.

De waardering heeft betrekking op de kortgevelboerderij uit 1948.

Cultuurhistorische waarden

De boerderij is van cultuurhistorische waarde als uitdrukking van de sociaaleconomische en agrarische ontwikkeling van Berlicum en het buurtschap 'Plein' in het bijzonder in de periode van de Wederopbouw. De boerderij is tevens waardevol als onderdeel van een groter plan voor de bouw van tien soortgelijke boerderijen in Berlicum na de Tweede Wereldoorlog, met medewerking van het Bureau Wederopbouw Boerderijen. De bijzondere gevelsteen met de Nederlandse leeuw herinnert daar nog aan. Bovendien is de boerderij typologisch karakteristiek voor een vroege wederopbouwboerderij, gebouwd door het Bureau Wederopbouw Boerderijen.

Architectuur- en kunsthistorische waarden

De boerderij heeft architectuurhistorische waarde vanwege de traditioneel-ambachtelijke vormgeving, detaillering en materialisering van het exterieur, gecombineerd met moderne bouwtechnieken en materialen, zoals holle bakstenen en gewapend beton in het interieur van het bedrijfsdeel. De paneeldeuren met kozijnen en hardstenen dorpels beneden, en

houten dorpels boven zijn typerend voor de bouwtijd en daardoor van enige kunsthistorische waarde.

Situationele en ensemblewaarden

De langgevelboerderij is van situationele waarde als onderdeel van de bebouwing rondom de driehoek 'Plein'. De bebouwing bestaat deels uit oudere boerderijen en deels uit vroege wederopbouwboerderijen. De boerderij met de achterliggende schuur vormen een waardevol ensemble, al is de schuur op zichzelf staand niet cultuurhistorisch waardevol.

Gaafheid en herkenbaarheid

De boerderij is waardevol vanwege de redelijke gaafheid, maar hoge herkenbaarheid van het exterieur als boerderij uit de Wederopbouwperiode. De gaafheid van het exterieur is deels aangetast door de later toegevoegde vensters en deuren in het vm. bedrijfsdeel en het vernieuwen van de vensters en de voordeur in het woonhuis. Het wijzigen van de deeldeuren was een gevolg van een gewijzigde bedrijfsvoering en tast de gaafheid van de oorspronkelijke bouw wel aan, maar doet geen afbreuk aan de cultuurhistorische waarde.

Zeldzaamheid

Er is geen sprake van absolute zeldzaamheid. De boerderij was onderdeel van een bouwprogramma voor tien boerderijen in Berlicum. Bovendien bevinden zich in het buitengebied van Berlicum een relatief groot aantal boerderijen uit deze periode. Vanwege de cultuurhistorische waarde, de architectuurhistorische waarde en de gaafheid en herkenbaarheid is er sprake van een middelmatige zeldzaamheidswaarde op lokaal niveau.